Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл сентябрь 16 воскресенье № 212 (14412)

1925 чылдан үнелекдеттинген

Өрүмү 3 коп.

«Шынга» чагаалар:

Депутаттарга саналым-дыр

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үшкү сессиязы каш хонгаш болур болгай. Улус депутаттары аңаа чыглып келгеш, Тыва АССР-ниң түскай догунаашкынының дугайында болгаш өскедаа чугула айтырыгларны чугаалажып көөр. Ынчангаш соңгукчу кижи болганымда, депутаттарның кичээнгейинге саналдарымны солун арнын дамчыштыр чедирер бодап турар мен.

Бистиң республиканың моон соңгааргы сайзыралынга, оон хөгжүлдезинге эң чугула идиглиг болур байдал — ССРЭ-биле ӧаза РСФСР-биле оон чогузчалыг хамаарылга байдалы, эрге-шөлөзи, аян-шинээ. Тыва АССР-ниң эргеажыктары моон мурнунда арай кызыышкынга таваржып турган, оон экономикага салдарлыг бооп турганы чугаажок, сагыш-сеткил, мораль талазы-биле база ынды түүлдер турган деп болур. Оон-биле маргыжары берге, ол факт-тыр.

Национал айтыыглар талазы-биле алыр болза, частыыглар бо үеге чедир долузу-биле илереттинмээн, оон уржуктары ам-даа ажыр эрттинмээн, ону чоокку үеде ажып эртериниң аргалары, оруктары база орта-ла көзүлбейн турар. Дүвүрелди болдуруп турар түүлдер ол талазы-биле бар. Ол дугайын билир бис. Байдал мындыг турда Тыва АССР-ниң эрге-шөлөзинин, оон ат-алдарының дугайында тодаргай хемчеглер хүлээп албас болза хоржок. Ынчангаш мен бодаарымга депутаттар дараазында айтырыгларны кичээнгейге алыр болза деп күзээр мен. Айтырыг тус черниң девискээринге ында чоннуң бот-башкарлыныр долу эргезиниң дугайында чоруп турар болганда, кичээнгейлиг болуру чугула. Чоннуң долу эргезин оон төлөзлери — депутаттар чыыштарга, хуралдарга илередип, чугаалажып көргеш, оон түннелдерин доктаал, чарлык кылдыр доктаадып тургузар ужурлуглар. Бир-тээ, Тыва АССР РСФСР-ниң иштинде турар түүве болганда, бодунуң долу эргелериндеи дараазында эргелерин РСФСР-ниң Дээди органынга шиитпирлээр кылдыр чөпшээрээр, ажыглаарын бээр. Чепсектиг күштер, дайын база тайбын айтырыы база кижилериң хамааты байдалының айтырыгларын долузу-биле шиитпирлээр кылдыр чөпшээрээр. А арткан айтырыгларны Тыва АССР-ниң дээди органы — Дээди Совет харыылаар кылдыр тургузар.

РСФСР-ниң кеземче херектер база негелде херектериниң талазы-биле хоойлу дүрүмнерин Тыва АССР-ниң девискээринге ажыглаары болдунар деп саналза, эдип чазаанының сөөлүнде, ону доктаадып, сагыырын Чарлык-биле бадылаар. РСФСР-ниң бо хевирлиг өске-даа хоойлу-дүрүмнерин ынчалдыр бадылап, күш киирери чугула. Шак мынчаар көрбес болза, эрги-ле чаңче кирип, частыыглар катаптаттынар. Чугула бир айтырыгларның бирээзи — кызыгаар айтырыы. Бот-башкарныр, бот-орулга-чарылга-биле ажылдаар үе келген түүве болганда, чер, девискээр айтырыгларына хамаарылга өскерилген. Чер дээрге экономиктиг хөгжүлдениң кол үндезиннериниң бирээзи, чугула түүл. Ындыг болганда, Тываның девискээрин ылавылаар, тодарадыр болза эки. Оон-биле кады сөстен уштунуп, чогумчалыг хемчеглерни алыры-биле өске область, крайларның Тыва АССР-ниң девискээринде турар албан черлерин, организацияларын, бүдүрүлгелерин чайлаткаш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниге оларны хүлээдип бээр дугайын өөренип көөр.

Үстүнде чугаалаан түүлдерим соңгукчу, номчукчу кижи мээн, хуумда сапалдарым-дыр. Бир-тээ, санал киирип турар болганымда, мындыг түүлдү база немей чугаалап каайн: тыва дылды Тываның девискээринге күрүне дылы кылдыр чарлаар айтырыгны соңгаарлатпайн, үзе шиитпирлээри чугула.

Даш-оол ОНДАР.
Юрист.

Дооразындан «тааржыр» кижилер дилээр

СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозта сүт-бараан фермазында мал эмчилеп ажылдап турар мен. Баштай саанчылап турдум. Көдээ ажыл-агый техникумун дооскан соонда, мында ажылдай бердим.

Амгы үеде байдалывыс элээн нарын — инектериң турар баазалары кышка четче белеткеттинмээн. Херек черле бүде-ле бээр боор. Мен маңаа өске бир айтырыгның дугайын чугаалаксадым. Хөрек өйүп чоруур айтырыг-ла болгай. Үүл ол, ынчаш? Бистиң совхозта малчын чоннуң социал амыдыралыныр кичээнгей пиин. Ферманы ап көрээли. Саанчыларга оран-бажың чедишпес. Бар бажыннар тар, бичии. Бажыңы шуут чок улус безин бар. Эки ажылдыг саанчыларның бирээзи Долзат Нина, ада-иезин дээш өске-даа төрелдери — шупту дөрт өг-бүле чаңгыс черде чурттап орар. Чурттап орган бажыңын бускаш, ориунта бажың-даа бербээн, эрги бажыңын страхование өртээн безин төлевээн.

Маадыр ие Шимит Бичии-Уруг дижин. Аңаа берген чаа бажыңы дораан-на дээвиринден үрелип каарга, еске бажыңче тур кожүрген. Ол чаа бажыңын септээр дээнден бээр узун чай эрткен. Ам мыны кай тайга кырында хар чаапкан. Хөй уруглары-ла, мал-маганыг өг-бүле херимкажаа чок, бичии бажында сымарлаштыышаан. Совхозта профком (заргазы О. А. Баранова) кижилериң амыдыралчуртталгазынче шоолуг сагыш салбас. Саанчылар, бистерде тускай өрээл чок. Столовая мун-не бар. Магазин чок. Бараннарны суурда улус улекир. Автолавка мырыңай ховар. «Бүрен» совхозбиле кады бир автолавка халып турар. Саанчыларда ажы-төл хөй. Ясли-садтар-биле хандырылга ажырбас-ла харыы.

Хоочуннарывыс пенсиялап чоруп турар. Аныяктар бо ажылче шоолуг келиксевес. Үүге дээрге ында ажылдаар, чурттаар байдал багай.

Саанчыларда солуур саанчы шуут чок. Шөлээ деп үүве белен көрбес, солуптар саанчылар тывылбас. Бистиң бо совхозта мындыг практика мырыңай-ла чаңчыл болган. Боттарының (тус черниң) эртем-билиглиг тыва кадрлары (мал эмчизи, зоотехник дээш өске-даа) тускай эртемниг кижилер турда-ла, ыяап-ла дооразындан улус дилээр. Үүге дээрге, ажыл-агыйның удуртукчуларының боттарының сеткилинге таваржыр чоок улузун ажылдадырын күзээрлер. Хөй-ле чылларда мынчаа келдивис.

Улус аайында өл эзт дег, аксывыс шыр алгаш, чөпшээрежик-ле олурар байдалдан уштунзывусса эки эвеспе деп бодаар кижи-дир мен.

Елена НАЖЫК.
Фермада мал эмчизи.
Каа-Хем район.

Найыралдыг чурттап көрээлиңер

Шырайларывыста кем чок арыг хүлүмзүүг чайыннадып, эге класстын эжинн ажып, эргинин артап кирип келген ыпчангы күрзук, чаптанчыг бичии чаштарга, бистерге, баштайгы башкывыстың номчуп бергени бир мындыг тоолду сактып көрээлиңер.

Оолдары араазында эп-найырал чок, чокшур боорга, адазы ашак ширбииш эккелгеш: «мону сып көрүкерем» дээн. Оолдар бүдүн ширбишти сып шыдаваннар. Ынчаарга ашак ширбишти часкаш, тарамык сыптарны чаңгыстап сыктырарга, солдары ону белени кончуг күүседип каннар.

«Бүдүн ширбишти сып шыдавадыңар, оолдарым, аракарда найыралдыг чурттакар. Аранарда эп чок адырык чоруур болзунарза, силерни кым-даа тиилеп каап болур» деп түннелинде адазы оолдарын чагыыр ышкаш иижик.

Ук тоолда ашактың эп-найырал дугайында чагыг-сөзү бистиң бо үедеги чуртталгавыска база дорт хамаарылгалыгдыр. Таптаашкын үезинден чаа амыдыралче шилчип кирип турарывыс бо үеде, биске бергелер черле таваржыр. Ону сеп-мен дишпейн, эгин кожа ажылдап олургаш, ажып эртери күзенчиг. Аймак-сөөк ылгажыры дээрге эң-не багай, амыдыралга дужамык халдадыр бужар чүвениң бирээзи ол. Ол айтырыг Тывада чидиглиг, харын-даа холун эртип турар кылдыр төп солуннарга үнген үүлдерде бижип турар. Оларның хөй кезии нүүлдүг үүлдер болганын билир бис.

«Күш төлү каяа-даа ужар, кижи төлү каяа-даа чоруур». Улустар араазының найыралын баксырадып, совет ниитилелге таарышпас шовинизмниң хирлиг дугуюн шимчедирин ораландып чоруур, ажылынга харыысалга чок журналистерге кеземчеден хүлээтсе үүл?

Тыва чон төөгүден төрелзек, сеткилинден хүндүлээчел чон боор. «Эжикни эникке дениеве, бодуну богдага бодава» деп бо үлегер домак безин тыва кижиниң сеткилиниң бичезин чугаалап турар. Үүг-даа үүве кадар-казыырлыг. Тоаан кылаштажып чоруур, ажыл, амыдырал билбес чалгаапайларының үүлгедиглери дээш, бүдүн нацияның боскундан ап, карартырга окта болбас херек.

Черле ынчаш, кижи болганының боданыр үези келген-дир. Чурт экономика талазы-биле улуг бергелерге таваржып турар. Чоннуң аъш-чем болгаш оске-даа бараннар-биле хандырылгазы кызагдаан. Бо бүгү бергелерни ажып эртери дээш, үстүнде тоолда ашактың күзээни дег, эптиг, найыралдыг чурттап көрээлиңер.

Алексей САЛГЫН-ООЛ.

Сүмележиксээн үүлүм

Эш-өөрүм-биле сүмележиксээн үүлүм бар. Үе болза, эде тургустунуушкын үези болгай. Кижи бодаарга бүгү үүве дең-дески турар ужурлуг. Ынчалза-даа чамдык үүлдерге мен таарышпас-тыр мен. Сөөлгү үеде кончуг көдүрүп турар айтырыг националдар араазында айтырыг үүве болганда, ону кончуг оваарымчалыг көрзе эки. Төп солуннарда бижип турар үүлдерге үүге харыы чогул? Тыва чоннуң адын баксыраткан журналистер дугайында кандыгдаа айтырыг турбас бе? Мээн билирим, партиядан улуг үүве чок. Ам сөөлгү үеде партия ажылдакчылары үүге чон араазынче кирбестээнил?

Солуннар тыва дылга харын дыка-ла сонуургалын бедидирбиле РСФСР-ниң чазаа доктаал хүлээп алган. Ол документ бо чылдың сентябрь 15-тен эгелеп күштүг болур. Тергин семис бода малдың 1 килограммының өртээ мурнунда 1 руб. 70 көп турган болза, ам 5 руб. 04 көпеек, а шээр малдың мурнунда 2 руб. 32 көпеек турган болза, чаа өртээ 5 руб. 88 көпеек апарган. Ортумак күштүг бода малдың эъдиниң бир килограммы мурнукузундан 2 руб. 78 көп, хой, өшкүнүү 2 руб. 17 көпеек улгаткан. Моон алгаш көөрге совхозтар үүгле шынарлыг эътти дужаагаш, хөй орулганы киирип ап болур-дур. Ол ышкаш хаванның, күш эъдиниң өртээ база дыка улгаткан. Ол өртектерни АУК-терде, совхозтарже чоруткулаан. Ол ышкаш мал хүлээп алыр черлер база алгылаан.

Ам малды семирти азыраарынга кончуг таарымчалыг үе келген. Ынг чок, ол ышкаш ымыраа-сээк база эвээжээн. Чай дургузунда мал шору семирээн. Бо эптиг үени ажыглаар херек.

Мал ажылының бир кол чүгүла продукциязы — сүттү бүдүрер болгаш дужаар талазы-биле Таңды, Эрзин, Чөөн-Хемчик районнарның ажыл-агыйлары чүткүлдүг ажылдап турар. Олар тос айларда күрүнеге сүт садар планын 85—90 хуу чедире бергеннер. Тус-тус ажыл-агыйлардан «Тыва» совхоз 153, «Революцияның чалбыыжы» 119, «Кызыл тук» 100 хуу күүсеткен. А хожудап турарларга «Моген-Бүрен», «Ишкин», «Кызыл-Даг», «Ак-Чыраа» совхозтар хамааржып, даалгаларын үүгле 16—47 хуу чедирген. Июль—сентябрь дээрге малдан хөй болгаш чиик өртектиг продукцияны алырынга дыка-ла таарымчалыг үе болгай. Ону ук ажыл-агыйлар үүге эки ажыглаваанын ол? План күүседи дээш бот-харыысалга үүге кудулаанын? Бот-башкарылга-ла дээш ынчаар ажылдаарга орулга кирбес, ындыг болганда ажылчынар чүүү алырыл, социал-экономиктиг айтырыгларны канчап шиитпирлээрил?

Ам чаңгыс ай дургузунда 7461 тонна сүттү садар ужурлуг бис. Хүнде 106—108 тоннаны республика садып турар. Мындыг таварылгада планны канчап күүседирил деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Ам канчаарыл дээрге саар инектерге немелде чемни бээр, хууда дузалал ажыл-агыйдан саржагны, сүттү садып алырын шалыпкын болгаш билдилиг организастаар херек. Сүт көвүдедириниң талазы-биле бисте эки дуржулга бар. «Көк-Тей», «Революцияның чалбыыжы» совхозтар, Дуржулга станциязы хүнде бир инектен 8-10 литр сүттү саап ап турар. Бир эвес өзулуг ажылдаар болза, черле арга бар.

Бодунуң планын күүседири-биле Кызылдың күш фабриказы (директору Л. Т. Килин) база эки ажылдап турар. Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, 6 млн. 195 муң чуурганы хөйну саткан. Ам чыл төнчүзүнге чедир 7-8 миллионну пландан ажыр садар сорулгалыг.

Үлетпүрге эң чугула чиг эттиг бирээзи — дүк садарының планын күүседири бисте арай бергедеп турар. Сентябрь 1-ге чедир 694 тоннаны дужаап алган бис. Ам оон чылдагааны үүдел? Бирээде, чамдык ажыл-агыйларның дужааганы дүгүнүң документилери районнарның статэргелелдеринде кирбээн, ийиде, ажыл-агыйларның дужааган дүгү Черногорскиде ам-даа хөй, оон документилерин база-ла тургуспаан. Агроүлетпүр эвилелинин специалистериниң санап турары-биле алырга, республика чыл планын күүседип болурунуң аргалары бар. Ажыл-агыйларның боттарында база районнарның белеткелдер конторларының складтарында дүк эвээш эвес. Ол ышкаш ыракта малчынарның чамдыктарында дужаар ужурлуг дүк бар.

Күрүнеге дүк дужаар даалгаларын «Эйлиг-Хем», «Ак-Чыраа», «Кызыл тараачын», «Таңды сыны», «Мөрен», «Тиилелге» база Лешин, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтар күүседипкен. Олар дүк садарын уламчылап турар.) А районнардан Бай-Тайга мурнап, планын 92 хуу чедирген.

Мал продуктуларын күрүнеге садарына республиканың чурттакчыларының хууда дузалал ажыл-агыйлары улуг рольдуг бооп турар. Тодаргайлаарга, олар 8 айлар дургузунда 1583 тонна эътти дужааган. Эң ылаңгыя Кызыл хоорайның чурттакчылары 313 тонна, Таңды 202 тоннаны дужааган.

Бо талазы-биле ам мындыг үүлдү барымдаалап көөр апаар бис. Үүл дээрге хуу ажыл-агыйында малын улус күзүн ажок хөйү-биле садар. Ынчан мал тулган семис болур. Бистиң чамдык ажыл-агыйларывыс, белеткел конторалары-даа мал садып алыр талазы-биле организас чок чоруун көргүзүп, транспорт тыпкын баар, а чамдыкта улуска төлеп бээр акшазы чок болгулаар. Кыш дужериниң бетинде, чурттакчы чон боттарының артыкшылдыг малын ыяап-ла садарын бодаар. Ынчангаш ол үени ажок эптиг ажыглаар херек.

Чайгы үеде улус хууда ажыл-агыйындан хөй сүттү база садар аргалыг. Ынчалза-даа ону база-ла ажыглаваан баар-дыр бис. Хөй мал, сүт, дүк дужаар улусту бүгү талалыг деткиир херек.

Тывынгыр-ла болур херек. Черле бир арга турар болгай. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын үезинде үүгле ынчаар ажылдаар апаар бис. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, малчын кижи болза коданында үүү барыл, оон-биле амыдыран аргастаныр. Ынчангаш ажыл-агыйын санаар, сайгарар, чүүү канчалза эвил дээрзин дилээр, тыптынар апаар.

Хеймер-оол МОНГУШ.
Тыва Агроүлетпүр эвилелдиң килдис эргелекчизи.

ПЛАННЫ КҮҮСЕДИРИ — ОРУЛГАНЫ АЛЫРЫ

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫ

Россия парламентизниң сентябрь 14-те болган эртенги хуралын Б. Н. Ельцин даргалаан. Дүне Свердловскиге халап болган дугайында депутаттарга ол дыңнаткан. Волгоградтан үнген Як-40 самолет Свердловск аэродромунга хонуптарынга чедир бүдүн чартык минута арткаида, аварияга таварышкан.

•

124 кижи чораан ол самолет тарып каан шөлге кээп душкен. Оон түннелинде үш пассажир болгаш экипажтың бир кежигүнү өлген. 24 кижини эмнелгеге аппарып чыттырган. Эмчилериниң чугаазын ёзугаар алырга, оларның амы-тынын камгалап ап болур. Халап болган черже комиссия дораан чоруткан.

Тывынгыр ажылдаарының хостуг зоналарының дугайында айтырыгны сессияга база катап көдүрген. Ындыг зоналарны тургузар дугайында шиитпирлерни далаш хүлээп ап, юридиктиг үнелзиннер-биле быжыглаваан турар, ынчангаш ол шиитпирлер багай уржуктарга чедирип магатчок дээрзин депутаттар боттарының саналдарынга демдеглээн. Чижээ, Ленинградтың хостуг зоназында «Источник» завод чагыкчыларның эргеажыын барымдаалаваан, бодунуң продукциязын — аккумулятор пластиналарын даштыкы чурттарже үндүр садып турар. Оон түннелинде Сонгу Кавказта 26 муң комбайн ажыл чок аңаа турупкан, ында байлак дужут улуг чидиригге таваржып эгелээн.

«Янзы-бүрү» айтырыгларны сессияга база чугаалажып көрген. «Россия» ааныларын бажыныының чанында майгыннардан тургустушкан хоорайжыгаш дугайында айтырыгны чамдык депутаттар көдүрген. Ында кижилерни дүвүредип турар айтырыгларны сайгарар сорулгалыг депутаттар комиссиязын тургускан.

Оон сөөлүнде депутат В. С. Полосин «Чүдүүр-чүдүвезиниң хостуунун дугайында» РСФСР-ниң хоойлу төлевилелин депутаттарга таныштырган. Хоойлу төлевилелиниң чамдык үүлдерин чедир ажылдап кылыры чугула дээрзин депутаттар айыткан. Хоойлу төлевилелин молдуунда үүлдүг деп саналаан доктаалды сессия хүлээп алган. Төлевилелли чедир ажылдап кылыры-биле РСФСР-ниң Дээди Совединиң комитеттеринге база комиссияларынга дамчыдып берген

Чапсар сөөлүнде хуралдар Россия парламентизниң палаталарынга болган.

(СЭТА).

ИНФОРМАЦИЯ ТӨВҮН ТУРГУСКАН

Партия Кызыл хооркомунуң чанында партияның иштики ажылының талазы-биле информация төвүн тургускан. Ол болза партия эге организацияларының, партбөлүктериниң ажылынын дуржулгазын нинтилештирер болгаш нептередип тарадыр, партия эге организацияларына, партия бөлүктеринге эде тургустунуушкунуң үезинде партия ажылының арга-методтарын чаартырын шиңгээдип алырынга дузалаар сорулгалыг.

Информация төвүнүң төвүлелинде идепкейлиг коммунистерни киирген, олар партия хоорай комитединиң планын ёзугаар хөй-ниитичи эгелээшкин-биле ажылдап турар. Төптүн төвүлелинин кежигүннери партия активиниң хуралдарынга, партия хооркомунуң пленумнарынга, партия эге организацияларының секретарларының семинарларынга болгаш партия хооркомунун бюрозунга, пленумунга айтырыглар белеткээринге киржир.

(Бистиң корр.).

СОРУЛГАЗЫ ШЫЫРАК УЛУС

Саян ындындан чагаа «Шын» солунга парлаттынган соонда, «Совет Тыва» совхозтуң саваң пресстеп турары звенозунга барган мен. Ол ажылчыннар Красноярск крайның Ермаковск районунуң Щетинкин аттыг совхозунда улус. Звенону Михаил Монгуш удуртуп турар. Шолге ажылдап турган чон дыштанган, үе орайтаан болзадаа бистиң ажылчыннарывыс КамАЗ-та саваң үүдүрген, ону доозуптар дээш изириге берген турлар. Оон бичии-ле мурнуу чарыында совхозтан чорутканы чаа прессте кчии дүжүрген болдулар. Ынчангаш оларның ажылы улам-на шапкынчыыр.

— Күжүр эрлерни, күзелсоруу күштүг-ле-дир. Шак мындыг орай-даа болза, күженишкиниг ажылдап турар — деп, мээн-биле кады келген кол инженер Маадыр Мижитович Санчат сеткил ханып чугаалады.

Ырактан үүве алыр дээн улус ынчалдыр ажылдаар херек. Аңгыр-оол Дары-Сүрүн, Михаил Монгуш, Аяс Даваалай, Алексей Натпит-оол олар кызымак-ла-дыр. Бо звено ам совхозунче 150 тонна прессте саваны үүдүрүп чоруткан. Ам-даа саваң хөй. Ынчангаш ийиги прессти аппарып бергени ол. Бо ийи коллектив аразында чарыштыг ажылдап киринкен.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Каа-Хем район.

Сентябрь 16 — Арга-ыяш ажылдакчыларының хүнү

Сибирьниң Ока болгаш Зима хемнери-биле ыяш салдадыры дөртен чыл бурунгаар эгелээн. Ыяш белеткээр чердеп демир-орук станцияларынга чедир чыл бүрүде хөй миллион кубометр ыяшты ол хемнер-биле салдадып чедирген...

Ол-ла үеде дыка хөй чудуктар суг адаанче база кирген. Хемнериң унун арыглап, ында чыдар чудуктарны ажыглаар талазы-биле кооперативти тывынгыр кижилериң эгелээшкини-биле тургускан. Кооператив кежигүннери үш муң чартык кубометр ыяшты суг адаандан ужулган. Суг адаанга чыткан чудуктар үүгле привээн эвес, харын Сибирьниң дыт ыяжының шынары улам экижээн болган. Ындыг ыяшты эт-херекселдер бүдүрериниң база бажың тударынга калбаа-биле ажыглап болур.

Ынчалзажок суг адаанга чыткан чудуктарны болбаазырадып кылырының тускай технологиязы болгаш хирээзин амга чедир кылдынмаан. Ынчангаш ол чудуктарны колдуунда адаштар кылдыр ажыглап турар. А «Ока» кооперативте бодунуң техниказы ам-даа чок, ынчангаш хөлезилеп алган техниказы биле ажылдап, өрелиг болуп турар. Суг адаандан ыяшты уштур, хемнер унун арыглаар дээш кооператив кежигүннери күженишкиниг ажылдап турар. Оларның ыяжы чурт иштинде садып алыр черлер чок болза, даштыкыже садар апаар.

ЧУРУКТА: хем суунуң адаандан ужулган ыяшты чудуп турары.

Э. Брюханенконуң фотозу (СЭТА).

(Арга ыяш ажылдакчыларының хүнүнүң дугайында материалдарны солуннуң 4-ку арнындан номчуур силер)

Партийжи амыдырал: секретарьга сөс

ШҮГҮМЧҮЛЕЛ ДУГАЙЫНДА БОДАЛДАР

«Коммунист бүрүзү кандыг-даа четпестерге эптеш чок болурунга, бар бүгү арга-хомчеглер-биле ылаңнап чайладырын чедип алыптырарынга, бүгү ажылчы үеш-нарга үлегер көргүспүшаан, кезээде бүгү чүүлдерге бедик принципалдыг болгаш партийжи негелделиг чорукту илереткен турарынга сонуургалдыг. «Коммунистерниң хүлээлгези — бодунуң шимчээшкининиң коштак талаларын чажырбас, а олардан дүрген болгаш боттуг адырлып алыр төлээде, оларны ажыы-биле шүгүмчүлээринде» деп, В. И. Ленин өөреткен. (Чог. долу чыындызы, т. 41, арын 184).

Бо-ленинчи негелделер СЭКП-ниң Уставында илереттинген болгаш бижыглаттынган. Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартырын, четпестерни дидимн-биле илередирин болгаш оларны чайладырын чедип алырын, хөөрем, боттогдунар, бот-оожургаар, тус черниң эрге-ажыын хараар чоруктарга удур демисежирин, шүгүмчүлелди кызар даөр кандыг-даа ораладжыышкыннарга ойтур шавыышкын бээрин, партиягa болгаш күрүнеге когарал чедирги дег кандыг-даа хөделиишкиннерге удур демисежирин, ол дугайын партия органнарынга, СЭКП ТК-га чедир дыңнадырын Устав хүлээндирип турар. А коммунист бодунун ол хүлээлгелерин челиишкиниг күүседип шыдазын дээш партия хуралдарынга, конференцияларынга, комитеттерниң пленумнарынга кандыг-даа коммунист, соң эвлеп турар эрге-дужаалы хамаанчокка, шүгүмчүлээр эргени аваа Устав тыпсып турар. Ынчангаш шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел коммунистиң эң чугула уставтыг хүлээлгези болу-шаан, оон-биле чаңы оон чарлышмас эргези болуп турар. Устав чүгле ону чарлап турар эвес, харын коммунистер боттарының ол хүлээлгезин моондак чок күүседип шыдазын, эргезин ажыглазын дээш, шүгүмчүлел дээш оларны кызыпкыяр чоруктан камгалаар сорулгалыг эргежок чугула магадылады баш удур көрүп турар. Устав ёзугаар алырга, шүгүмчүлел кызар болгаш шүгүмчүлел даөш истеп сүрүүшкүн талазы-биле буруулуг кижилерге партияның шыңгыы хемчээн (СЭКП-ниң хүрээлениинден үндүреринге чедир) хүлээдир.

Бир эвес кижи чүгле шүгүмчүлел кылыксааш, азы хыы ханганын илередир даөш шүгүмчүлеп, соң чугаалары авыяазын хевирлиг болур болза, ындыг шүгүмчүлелде ленинчи болгаш ёзулуг партийжи чорукка дөмейлежир чүү-даа чок. Ол даөрге партияның болгаш совет улустун кезээде шиитпирлиг удурланып келгени шүгүмчүлексирек хоозун чорук болур.

В. И. Ленин ажыл-хереки шүгүмчүлел болгаш өске угланыышкынныг хоозун шүгүмчүлелди ылгап билириңге өөреткен. Ынчангаш ол шын эвес шүгүмчүлелдиң чылдагааннарын соңуургап көөруп сүмелеп чоган. Шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел бистиң амыдыралывыстың кандыг-даа талазынга хамаарышкан болза, эң-не ажыктыг болзун даөш партия сагыш салып турар. Шүгүмчүлел бир эвес каразынышнынарга болгаш дамчыыр чугааларга эвес, а ылаңгыг медээлерге болгаш фактыларга үнелеттиргеи болза, чүгле ынчан ёзулуг даөштиг боон шыдаар. Оон башка ол хоозун чулчуруушкун болуп артар болгаш чүгле кижилерни шугулдадыр.

Шүгүмчүлээрде чогуур шиитпирлиг чорукту илередири, кайы-бир кижи-биле харылаазын баксырадыптарындан сезинмези болгаш таарымча чок чоруктарны бодунга алырындан кортпазы херек даөрзи билдингир. Шүгүмчүлелди болгаш боттшүгүмчүлелди шупту кижилер болур-чогууру-биле көрүп турар деп ам-даа санап болбас. Чамдык ажылдакчылар ону аарышкылыгынын хүлээп ап турар. Оон чогуур түннелдерни кылырының орнунга олар шүгүмчүлелди чигзинчиг болдуруп, шүгүмчүлекчини кандыг-бир арга-биле кезедирин ораладжыр. Эң-не чептүг болгаш ажыктыг саналдар безин дүжүметсиг, сагыш амыр чорукка таваржып, чамдык кижилерниң удурланыышкынын болдура бээр таварылгалар бар.

Четпестерни илередири, оларны хөй-ниитинин, коллективтин судунга киирери —ол даөрге шүгүмчүлелдиң чүгле бир талазы-дыр. Оон бир өске, оон биче эвес, харын-даа улам чугула ужур-дузалыг талазы — частырыгларны болдунар-лаа дургени-биле ажып эртеринде болуп турар. Чамдык кижилер янзы-бүрү четпестерге удур изии-биле чугаалап, азы өскелериниң сагындырыгларының чептүүн хүлээп көрүп турза-даа, бир эвес оларны үндезининден үзе узутнап, херекти эдип алырынга дузалыг чүүлдер кылбас болза, когарылга таарымчалыг шиитпирлээн ол шүгүмчүлел чаптарынга белеп, ынчалза-даа боттарының дугайында чугаа болу даөрге, ону дораан-на чыда-биле уткуй даөр ындыг кижилер база бар. Ындыг кижини шүгүмчүлептерге, оон соонда эш-өөрү-биле мендилешпестей даөр. Чамдыктары оон-даа ынайлап, шүгүмчүлепкен кижиден канчап-даа турган өжээн алыксаар, кыжаныр, коллективтен үндүр кызарын ораладжыр-даа болгулаар. Өскелери шүгүмчүлелдиг саналдарны шуут-ла тоовас, оларны үнелээр хөөн чок болур.

Шүгүмчүлелге кезээде чөпшээрежир, четпестерни болгаш чазыгларны миннир, ынчалза-даа оларны эдер даөш чүү-даа кылбас ындыг фактылар-биле партия организациялары улам хөй таваржып турар. Ол бүгүнү шүгүмчүлелди кызарының бир янзы хевири кылдыр өөрден өске арга чок. Коммунист, ак сеткилдиг ажылдакчы бүрүзү ындыг чорукту чүгле боду боллурбас эвес, харын шүгүмчүлелди кошкадыр болгаш кызар даөр ораладжыышкынны кымныы-даа талазындан илередип келир болза, аваа удур эң-не шиитпирлиг арга-биле демисежир хүлээлгелиг. Ону партийжи болгаш хамааты арын-күүр, оон моральдыг хүлээлгези аваа дагзып турар.

Шүгүмчүлелдиң эң-не массалыг индири—төп болгаш чер-черниң парлалгазы, массалыг информация чептия сагыш салып турар. Шүгүмчүлел бир эвес каразынышнынарга болгаш дамчыыр чугааларга эвес, а ылаңгыг медээлерге болгаш фактыларга үнелеттиргеи болза, чүгле ынчан ёзулуг даөштиг боон шыдаар. Оон башка ол хоозун чулчуруушкун болуп артар болгаш чүгле кижилерни шугулдадыр.

Шүгүмчүлээрде чогуур шиитпирлиг чорукту илередири, кайы-бир кижи-биле харылаазын баксырадыптарындан сезинмези болгаш таарымча чок чоруктарны бодунга алырындан кортпазы херек даөрзи билдингир. Шүгүмчүлелди болгаш боттшүгүмчүлелди шупту кижилер болур-чогууру-биле көрүп турар деп ам-даа санап болбас. Чамдык ажылдакчылар ону аарышкылыгынын хүлээп ап турар. Оон чогуур түннелдерни кылырының орнунга олар шүгүмчүлелди чигзинчиг болдуруп, шүгүмчүлекчини кандыг-бир арга-биле кезедирин ораладжыр. Эң-не чептүг болгаш ажыктыг саналдар безин дүжүметсиг, сагыш амыр чорукка таваржып, чамдык кижилерниң удурланыышкынын болдура бээр таварылгалар бар.

Четпестерни илередири, оларны хөй-ниитинин, коллективтин судунга киирери —ол даөрге шүгүмчүлелдиң чүгле бир талазы-дыр. Оон бир өске, оон биче эвес, харын-даа улам чугула ужур-дузалыг талазы — частырыгларны болдунар-лаа дургени-биле ажып эртеринде болуп турар. Чамдык кижилер янзы-бүрү четпестерге удур изии-биле чугаалап, азы өскелериниң сагындырыгларының чептүүн хүлээп көрүп турза-даа, бир эвес оларны үндезининден үзе узутнап, херекти эдип алырынга дузалыг чүүлдер кылбас болза, когарылга таарымчалыг шиитпирлээн ол шүгүмчүлел чаптарынга белеп, ынчалза-даа боттарының дугайында чугаа болу даөрге, ону дораан-на чыда-биле уткуй даөр ындыг кижилер база бар. Ындыг кижини шүгүмчүлептерге, оон соонда эш-өөрү-биле мендилешпестей даөр. Чамдыктары оон-даа ынайлап, шүгүмчүлепкен кижиден канчап-даа турган өжээн алыксаар, кыжаныр, коллективтен үндүр кызарын ораладжыр-даа болгулаар. Өскелери шүгүмчүлелдиг саналдарны шуут-ла тоовас, оларны үнелээр хөөн чок болур.

Шүгүмчүлелге кезээде чөпшээрежир, четпестерни болгаш чазыгларны миннир, ынчалза-даа оларны эдер даөш чүү-даа кылбас ындыг фактылар-биле партия организациялары улам хөй таваржып турар. Ол бүгүнү шүгүмчүлелди кызарының бир янзы хевири кылдыр өөрден өске арга чок. Коммунист, ак сеткилдиг ажылдакчы бүрүзү ындыг чорукту чүгле боду боллурбас эвес, харын шүгүмчүлелди кошкадыр болгаш кызар даөр ораладжыышкынны кымныы-даа талазындан илередип келир болза, аваа удур эң-не шиитпирлиг арга-биле демисежир хүлээлгелиг. Ону партийжи болгаш хамааты арын-күүр, оон моральдыг хүлээлгези аваа дагзып турар.

Шүгүмчүлелдиң эң-не массалыг индири—төп болгаш чер-черниң парлалгазы, массалыг информация чептери болуру билдингир. Тус черниң база хууда эрге-ажыктарын болгаш ат-алдарының байдалдарын ниити херектин эрге-ажыктарынган белик көргеш, парлалгага харыы бээрин чылдыр болгаш мегелеп харыылаар, тоон көрбес буруулуг кижилерге партияның болгаш эрге-чагырганың шыңгыы харыысалгазын хүлээдир ужурлуг. Парлалганың шүгүмчүлелин тоон көрбес, шүгүмчүлээни даөш ак сеткилдиг кижилерни истеп сүрер чоруктуң фактыларын партия амыдыралының ленинчи нормаларын хажытканы, чаа депшилгелиг чүүлге удурланганы база эгелекчи чорукка болгаш чогаадыкчы идепкейге шаптыктаар даөш ораладжыышкын кылдыр көөр херек. Допчузу-биле чугаалаарга, партия организациязы бүрүзүнүң сорулгазы —ажылдакчы бүрүү шүгүмчүлел даөш качыгдай бээринден кортпайн, кандыг-даа четпестерге болгаш туразында аажылаашкыннарга удур дидим болгаш ажыы-биле шүгүмчүлеп шыдаар, оон үнүн кичээнгейлиг дыңнаар, салдарын болгаш бодалдарын ыяап-ла көөр, ол талазы-биле эргежок чугула хемчегларни алыр даөрзинге бүзүрелдиг болур ындыг таарымчалыг байдалдарны бодунун коллективинге тургузары болур. Ынчан шүгүмчүлел болгаш боттшүгүмчүлел чедишкиниг галбарар, соң даөштии бедиир.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Берт-Даг кодээ Советинде партия эге организациязының секретары.
Тес-Хем район.

Кызылдың педагогика институдунуң студентилери чаа өөреднлге чылында өөренирбиле чыглып келгеш, дүжүт ажаалдазынга киржири-биле ажыл-агыйларже чорупканнар. Эрткен дыштаныр хүннерде ол институттуң бирги курузунуң студентилери Таңды районнуң ажыл-агыйларында чеде берген. Оларның чамдыызы Межегейниң шынааларында тараан ногаа, картофель аймаан ажаарлар.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың педагогика институдунуң бирги курузунуң студентилери болгаш шефтээшкин ажылдарын организастап, башкарып турар башкылары.

Оңдар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

Малга хөй, шынарлыг чем баазазы дээш

Темпизин кошкатпаан

Бии-Хемде «Өөк» совхозтуң мал чеми белеткекчилери ниитиниң малын кыштан хүр-менди ажырар даөш бо... хүннерде шудургу ажылдап турар. Тарлаг-Аксында мал чеми белеткеп турар ажыл-ишчилер баштайгы хүнүнден эгелээш мурнакчыларының одуруунга чоруп келген. Ажыл-агый ниитизи-биле 8000 тонна силосту «үүжелеп» алган. 1040 тонна эки шынарлыг сиген, 220 тонна сенаж, 82 тонна витаминниг сиген далганы белеткеттинген.

Тарлаг-Аксында бригадада 20 кижи ажылдап турар. Олар 260 гектар черниң ногаан массазын бо хүннерде ажаап алгаш, силос оңгарларында салган. Ногаан масса ажаалдазында Валерий Турищев, Андрей Бай-Кара, Ким Ондар, Оруспай Байыр планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип, мурнакчыларны одуруунда чоруп турар. Чолаачылар Андрей Калинин, Олег Чамзы комбайндан силос оңгарынче ногаан масса сөөртүлгезинде шалыпчы ажылдап келген.

Мал чеминиң белеткелинде кижилерге поварлар Роза Уйнукпан, Ульяна Иргит амданныг чемни белеткеп берип турарынга сигенчилер өөруп четтиргенни илередип келген. Малга четчир чемнерни белеткеп алыр даөш Тарлагның сигенчилери ажылдың темпизин кошкатпайн, ийи даңныг күүженишкиниг ажылдап турар.

Манай-оол ОЮН.

Черниң ээзи болурга...

«Х Улуг хурал» совхозта И. А. Клюевке удурткан арендалыг звено сөөлгү үеде ук ажыл-агыйга картофель, кукуруза, сиген өстүрүп бээр хүлээлгелиг. Бо чылын звенода 17 кижи бар. Ёзулуг-ла интернационалчы коллектив ол. Оон кежигүннери орус, тыва, ханас ажылчыннар. Корум-чурумнуг, найыралдыг. Ажыл шагы үзер кижи турбас.

Кервэ ёзугаар бо коллектив 558 гектар шөлду алган. Аваа 220 гектар тарааны, 200 гектар кукурузаны, 88 гектар хөй чылдыг сигенни тараан. Планы — бир гектардан 14 центнер тараа культураларын, 150 центнер ногаан массаны база ниитизи-биле 530 тонна картофельди алыр. Ниити продукциязының түүү 260 муң рубль.

Ам оларның кылган ажылының чамдык түннелдери үүнүп турар. Хөй чылдыг сигенни баштай кескеш, оон бир гектарындан 20 центнер дүжүттү алган. Ам ийиги дүжүттү алыр, ол шөлду база катап шынарлыг суггарган. Ынчангаш планнаанындан 75 тонна сигенни хөйну алыр арга барын Иван Аркадьевич чугаалады.

Звенонуң кежигүннериниден Анатолий Клюев, Солдат Давакай, Валерий Байкара, Иван Клюев олар кызымак ажылдап турар. Совхозтуң талазындан машина-техниканы база быжыглаан. Ынчалза-даа артык кезектер чедишпес, кыыр-чаар материалдар үзүктели бээр. Ол чорук моон соңгаар дүжүт ажаалдазынга дыка-ла шаптыктыг болуру чугаажок. Ынчангаш соруктуг бо коллективке районнуң база совхозтуң-даа удуртукчуларының талазындан практиктиг дуза херек.

Хеймер-оол МОНГУШ.
Кызыл район.

Планын ажырар

«Хемчик» совхозтуң суралгыг механизатору «Күш-ажылчы алдар» орденниг үшкү чергезиниң эдилекчизи Амыр Кара-Салдың механизастаттынган звенозу 662 тонна сиген белеткээр даалганы алган. Чаъстыг хүннер шаптыктаза-даа, бүгүнге чедир 487 тоннаны кескеш пресстээн.

Бегги оон звенозу Боом-Адаа деп черде арткан 97 га хөй чылдыг сиген шөлүнче кирип, планын 763 тонна кылдыр ажыр күүседирин хүлээнгеш, ажылдың темпизин дүргедеди берген. Трактористер Вячеслав Саая, Руслан Кара-оол, чүдүрүкчүлер Михаил Хертек, Никита Хомушку, Анатолий Саая шалыпкын ажылдап турар.

Шөлде улус чок, а кудада эзирик

Бистиң «Кызыл-Даг» совхозта мындыг болгулаар-дыр. Азы оът-сигенниң үнгени пат бе? Чок. Сиген 1989 чылдаазындан канчап-даа дудак чок. Ийе, харын сигенээр өйде чаъстап турганы шын чүве. Ынчалза-даа аваа канчап-даа сылдан болбас. Малга чемни белеткээр деп бодаар болза, шуут-ла демисежир апаар.

Мал чеми белеткээриниң үезинде бистиң совхозтуң, кодээ Советтиң-даа удуртукчуларының, специалистеривистиң чылыш чогун шуут-ла кайгаар мен. Эртен конторага чыглып келгеш, «беш минута» даөш соонда ында баргаш, сураг-ла баар. Хамык машина-техника контора даштынга өртеннээр. Ынчап турда, дүүш чедер. Ынчап кээрге бир чолаачы хүнде чаңгыс рейс кылыр. А чамдыктары кайда-ла арагалыг кадарчы сигеннеп турарыл, боду баш миннип, ынаар чоруй баар, дузалаңнайн. Шын харын, дузалаңнайн канчаар, ынчалза-даа хамык ажыл планныг-хуваалдалыг болур ужурлуг.

Мурнунда Кызыл-Даг-ның хамык ажыл планныг-хуваалдалыг болур ужурлуг.

Мурнунда Кызыл-Даг-ның аажок-ла сигенээр бис. Девискээривистиң ниити байдалы-даа ындыг: шөлдер оңгулчиигил, даштыг, арык-буга унундан кезер апаар. Ам эде тургустунуушкун үезинде ындыг чүве бе, чүгле техника-ла даөр. Ону организастап база шыдавас-тыр.

Ажыл-агыйжы эвезивистиң дугайында чаңгыс чижектен киирейн: август 25-те «Кызыл-Даг» совхозка 4 куда болду. Сигенээриниң кидин түлүк үези. Хүн база аажок аяс, эптиг болду. Шартылаалардың ынчан хөглүг үннери кудаларга аян туткан дег, шуут-ла чиртилээр, ана үрер хөжүмне чоор. Аяс хүнге амырап турганнары ол. Ол хүн ховуга ажылдаан кижи көзүлбели. Дөрт кудага адак дизе 120 кижи киришкен. Ынча кижини сигенче эвилелдээн болза көрем, кайы хире улуг үүленн бүдүрүп кааптып болур турганы? Ийе, кудага удур эвес мен. Ынчалза-даа өйлуг болгай. Баштай ажылын кылып алгаш, оон кудалап, кундагадан көдүрүп турган болза!

Оът-сиген оңуп тур. Тайгалар бажында хар чаапты. Тарып алган бичии, эвээш сигенни мал-маганывыс саза базып, амырап дойлап-ла турлар. Черле ынчаш тараа, сиген шөлүн мал саза баар, ол талазы-биле дирекция, кодээ Совет-даа хемчег албас дугайын мурнунда база улус бижип турду. Та чүге ындыг чүве, көрбээн, дыңнаваан хевирлиг, директоруувус К. Чүлдүм, кодээ Совет күүскомунун даргазы Ю. Салчак аваа сагыш амыр чоруп турар-ла хевирлиг-дирлер.

Ангор өшкүлүг, чонарлаштан чазаар шеверлер чурту — Кызыл-Даг-ны ам канчаар бис, кыш келди. Сигенивис чүге эвээжил, эргим кызыл-лагжылар? Чөгенчивисти аа!

Григорий САРЫГЛАР.
Бай-Тайга район.

Партийжи информациялар

РСФСР-ниң Компартиязының Тес-Хем райкомунуң эвелчеглиг пленумунга «РСФСР-ниң Компартиязының ажыл-хереклериниң программазының төлевилелиниң дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди партия райкомунуң ийги секретары Б. К. Шомбун кылган. Илеткелчи болгаш санал берген пленум кежигүннери, активтер партияның ат-алдарын, коммунистериниң башкарыкчы ролүн көдүрериниче, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедериниче утланган чугула

* * *

Партия Мөңгүн-Тайга райкомунуң эвелчеглиг пленуму болуп арткен. Районнуң партия организациязының адын өскерткен. РСФСР-ниң Компартиязының Мөңгүн-Тайга район комитеди кылдыр адаарын шиитпирлээн.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинин шиитпирлерин боттандырар талазы-биле бирги эвелчеглиг пропагандисчи болгаш организастыг хемчеглериниң планын бадылаан. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидер, чуртталга түдүүн дүргедедир, аъш-чем болгаш өске-даа программаларны, бойдус камгалалының айтырыгларын чедишкининг шиитпирлээриниң дугайында тодаргай саналдарны киирген. Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

Партияның Тес-Хем район конференциязын бо айның 28-29 хүннеринде арттирерин пленум шиитпирлээн.

Моторк ТИРЧИН.

Ында районнуң коммунисте-

* * *

ториниң база ажылчы чонунуң ортузунга чорудар партийжи организастыг, идеологтуг ажылдарны, ону харыылаар эштерни болгаш өске-даа чүүлдерни киирген.

Партияның район конференциязын бо чылдың октябрь 1-2-де чыыдырар дугайында шиитпирни пленум хүлээп алган.

Хурал ЧҮЛЬДҮМ.

Редакцияга чагаа

МОГАГ БИЛБЕС КИЖИ

Сүрүн Сааяны бичизиннден тура-ла албан ажылын кылып келген деп болур. Ол школачы чылдарында Эрги-Барлыктың чайлаг школазынга — пионер отрядының даргазы болуп турган. Аваа бичии оолдуң кызымак, ак сеткилдиг ажылдаанын үнелеп көргеш, Чөөн-Хемчик районнуң чайлы пионер лагеринче чорудуп-даа турган. Оон улаштыр ол аревэ комитединиң даргазы болуп. Эрги-Барлыкка, Өвүрге, Мөңгүн-Тайгага ажылдагылаан.

Черле мнчаш Сүрүн Санчытович Сааяның пионер ажылындан эгелээш, партия ажылынга чедир кылбаан ажылы чок деп болур. Каа-даа ажылдап турган, ол кезээде чонунуң аразынга чоруур, ажылы даөнде карак кызыл кижи. Аныктар-биле оюн-тоглаа, спорт, уран чүүл даөнде кончуг түткүлдүг чораан. Ол үелерде аныктарның корум-чурумуу, сонуургалы магалыг турган.

Хоочуй ишчи алды чыл бурунгаар пенсиялаза-даа, албан ажылын кагбаан: амга чедир «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырында партия эге организациязының секретары болуп ажылдап турар. Хөй-ниитиниң ажылынга бүгү чуртталгазын бараалгадып —чоруур хоочун ажылдакчы чонунга кончуг хүндүткелдиг кижилериниң биразы. Оон от-бүлези, урут-дарыы база үлегерлиг, төлептиг ажылдап, чурттап чоруур. Чанывыста Сүрүн Санчытович ышкаш кежээ, кызымак, даанган херээнге бердинин ажылдаар, ак сеткилдиг кижилер эндере чурттап чоруур. Оларны эскерип, солун, сеткүүлге алдаржыдып, аныктарга таныштырып чоруулуар.

Доңгак ДЫРТЫК.
Барыын Хемчик район.

АРЕНДАТОРНУҢ ӨНЧҮ-ХӨРЕҢГИЗИ

Арендаторнуң өнчү-хөрөнгизи деп чүл, ону канчаар эдилээрил даөр дугайында айтырыглар бистиң Агроүлетпүр эвилелиниң база редакцияларга-даа удаа-дараа кээп турар апарган. Чамдыктар болза, өнчү-хөрөнгини арендага берипкен болганда, ол чүүлдер алган кижиниң (звенонуң) өнчүзү апаар деп санап, а чамдыктар болза, ону күрүнеиин (совхозтуу) бооп артып каар деп билип турар. Ынчангаш бо айтырыларга тода тайылбыр херек.

Аренда дугайында хоойлунуң 9-ку чүүлүнде аренда дугайын тода айыткан. Ону ёзугаар алырга, өнчү-хөрөнгини арендага берген болганда ону арендаторнуң хууда өнчүзү кылдыр санаары шын эвес. Ол дугайын аренданы чогуур хуусаалыг кылдыр чарып алган керээ безин бадыткан турар. Аренда керээзиниң хуусаазы төне бергенде, ол өнчүнү оон мурнуну ээзиниге (совхозка, бүдүүлгеге) дедир эгидер ужурлуг. Моон-биле чергелештир мындыг таварылга турун болур. Чижээ, арендатор кижи өнчү-хөрөнгини шуут-ла өртээ ёзугаар садын алган болза, ынчан ону хууда өнчүже шилчээн деп санап болур. Ынчангаш бо таварылгада арендатор кижи садып алган өнчү-хөрөнгизин өскээр садып сайгарып-даа болур. Чижээ, машина тракторну болгаш өске-даа өнчүнү.

Бистиң республикада мал ажаап өстүрер талазы-биле арендаторлар совхозтарда эвээш эвес. Чижээ, Бии-Хем районнуң «Хадың» совхозта арендатор Богер деп кижи хаван ажаап, өстүрүп турар. Оон керээзинде чүү даөнил даөрге, хаваннарны совхозтан алгаш, оларны семирти азырааш, чогуур лензини аваа дужаар даөн. Ындыгдаа болза, малды шуут садып албаан. Чүгле керээ ёзугаар чыл төнчүзүнде ажыл-агыйбиле санажыр, ол үениң иштинде алган хаваннарының баш саның менди камгалаары оон бирги кол сорулгазы болур. Отчёттуг үениң дургузунда совхозтуң талазындан кандыг-даа холгаарлаашкын, айтыышкын турбас ужурлуг. Ындыг турбуже, дирекция (эш Мишарин) арендатор-биле чаргылдажып, оон өлүп калган хаваннары даөш судче киирип, ол арендаторну ажылдан үндүрүп, чаргычаалы үндүрген. Ук Богер совхозтуң ажылчыны эвес, а чүгле арендатор кижи бооп турар. Ынчангаш ону директор ажылдан үндүрер эргези чок. Чүгле совхозтуң бодунуң ажылчыны арендаторну шак ынчаар хемчет алыр эргелиг.

Үстүнде айыткан чүүлдерни барымдаалааш, районнуң улус суду эш Богерге хамаарыштыр совхозтуң киирип келген негелдезин хандырарындан ойталаан. Ол шын болган.

Аренда дугайында хоойлунуң 9-ку чүүлүн ёзугаар алырга, арендатор кижи чылда бүдүрген продукциязының кол ээзи болур. Керээде кордунген хүлээлгелерин күүсеткен соонда, арткан продукциязын канчаарып-даа боду шиитпирлээр. Садып сайгарып-даа болур.

Арендаторларның билип алза чогуур бир чүүлү болза, оон хөлезилеп алганы өнчү-хөрөнгизиниң, продукциязының, машина-техниказының, кажаа-хораазының шынарын экижидер хемчеглерни алыр ужурлуг. Ол сорулга-биле үндүрген чарыгдалдарын ажыл-агыйларга төлээри-биле документилерни четкелеп киирер эргелиг. Оон аңгыда, мындыг айтырыглар база чайгаар-ла тургустунуп кээп болур. Чижээ, арендатор бодунуң күүж-биле хой кажаазын тудуп алган дийик. Ону канчаарыл? Бо таварылгада ССРЭ-ниң база эвилелдешкен республикаларның өнчү дугайында хоойлуларының айытканын ёзугаар ук кажаа арендаторнуң хууда өнчүзү болур. Бир эвес аренда керээзиниң хуусаазы төнгенде азы керээни хуусаа бетимде-ле күш чок деп санаанда, арендатор ол кажаазын садып-даа, белекке-даа берип, бүгүн алгаш, өскээр-даа ажылган болур. Оон бүгүн эргези.

Юристиң тайылбыры

Ынчааргa талалар керээни чарып турган, арендаторнуң немей туткан азы кылган чүүлдерин хуусаа төнген соонда ону кол өнчү-биле кады эгидер деп-даа айтып каал болур. Ынчан ол кажааның (өске-даа чүүлүн) өртээн эгидерин керээге ыяап-ла айтыр.

Аренда керээзин чарып турар үеде оон киржикчилери кажаа-хораа, машина-техника болгаш өске-даа чүүлдерниң септелгезин, экижидилгезин кым кылырын ыяап-ла дорт айтыр. Чүге даөрге соолунде ийи тала бот-боттарынче чугжуп, маргылдаа үндүрбезинге дөгүм болур.

Аренда дугайында хоойлунуң тоску чүүлүнде арендага берген эт-хереклелдиң база өске-даа өнчү-хөрөнгинин ниити байдалын, оон продукциязын кудуладып, баксыраткан таварылгада харыысалга дугайында дорт айыткан. Арендага берген өнчү-хөрөнгини дедир эгидип турар үеде оон шынары кудулап баксыраап, ону үрегдээн болза, чедирген когаралды арендатор эгидер ужурлуг, харыысалга ындыг. Бир эвес өнчү-хөрөнгү шуут баксыраан, оон ыңай ажыглаттынмас апарган болза, арендаторну өске тала шуут-ла судка берип кааптып болур.

Моон-биле чергелештир аренда берикчилериниң хүлээлгезин, харыысалгазын база маңаа айтып каары чугула. Аренда дугайында керээнин канчаар күүседир, боттандырар даөрзиниң дугайында тускай схема, тайылбыр чок даөрзи билдингир. Ынчангаш аренда айтырыы аңгы аңгы республикаларда, девискээрлерде база аңгы-аңгы, бир дөмей эвес, ындыг болганда, чаңгыс аай чүве чок. Керээни чарып турар үеде чер-черниң агаар-бойдузун болгаш өске-даа талаларны база өөренип көөрү чугула. Арендаже-ле шилчиир чүве даөш буу-хаа ураалап, олче шилчип турун даөрге, черле таарышпас. Ындыг далаш чоруктуң түннели дыка багай болур.

Маңаа чижек-бадыткал кылдыр дараазында таварылгаларны чугаалап болур. Ийи чыл мурнунда бисте аренда даөш-ле аажок шуугажып, үстүнден-даа ыйыдып, албадап турун берген. Ынчангаш партия, совет, ажыл-агый органнарының бир кол негелдези, аксындан дүшпес сөзу ол апарган туржук чоп. Шак ындыг чалгыг-биле Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозтуң директору эш Ярмольник орта танывазы совхозтуң ажылчыннары-даа эвес улуска хаван оолларын өстүргеш, семирти азырааш, совхозка дужаар кылдыр керээ чаргаш хүлээдип берген. Оон түннелинде элээн каш хонун хуусаа эрткенде, 20 ажыг хаван оолдары шуут читкен. Ажыл-агый каражага таварышкан.

Эрткен чылын «Кара-Хаак» совхоз А. Сатты баштайгы фермер деп алдаржыдып чарлааш, аваа хой инектиниң арендага дужаап берген. Ам ол «фермер» инектериниң чамдыызын чидирген. Ындыг аренданың, фермерлериниң керээ бар бе? Ажыл-агыйларның удуртукчулары чүге шак ындыг эмин эртпиг бүзүрээчелил? Бодунуң ыяк билири, бүзүрээри кижилерге арендага мал маганны, өнчү-хөрөнгини бергей-ле. Ындыг удуртукчуларга харыысалга хүлээдир үе келген.

Оон ынай ажыл-агыйның иштики арендазында быжыглаан машина-техниканың хайгааралы багай. Арендалыг звенолар, бригадалар быжыгладып алганы машина-техниказын кара туразында ажыглап, эдилеп, бажынарының чанында азы өске-даа черлерде тургузуп алган болдур. Ынчангаш оон артык кезектерни тонадыр, үредир чоруктар кайы хой.

Бодувуска быжыглаан-на чүве даөш машина-техниканы шак ынчалдыр эдилеп болбас. Оларны арендаторларга шуут сатпаан болгай. Ынчангаш совхозтуң өнчү-хөрөнгизи бооп турар-дыр. Ол даөш совхозтарның удуртукчулары, специалистери база харыысалгалыг.

Ажыл-агыйның иштинде арендаторларга машина-техника садар чорукту шуут соксадыр болза эки. Чүге даөрге сөөлгү үеде чамдык совхозтарда, эң ылангыя СССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта, ийи-чаңгыс ажылчыннар арендаторлар бис деп алгаш, совхозтуң мурнунда директору турган В. Гольцовтан чөпшээреткеш, улуг чүүк сөөртүр автомашиналарны саткылап алгаш, Саян артынче кожун чоруй барганнар база бар. Мындыг айтырыгны бистер, юристер, Агроүлетпүр эвилелиниң чогуур удуртукчуларының мурнунга каш удаа тургузуп келген бис. Ынчалза-даа бистиң ол саналывысты кичээнгейге албаан.

Алекс»ндр ООРЖАК.
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң юридиктиг килдизиниң начальниги, юридиктиг эртемниериниң кандидады.

КОШКАР БОЛГАШ ТАРБАГАН

Аңнар, куштар чыыжын орта
Аргар Кошкар киржип чорааш,
Таңгазынче чанып орда,
Тарбаган аа дужа өргөн.
«Сонгунт сангыйт!»
дигилепкеш,
Сорташ кындыр ора
дүшкен.
Кожа кээрге мендилешкеш
Кошкардан дорт
айтыргылаан:
— Чораанынар шак ол
чыышка
Чогум чүү чугаалашты?
— Амыглар канчаар
чурттаар,
Алды арга кымга баарын...
— Алды арга кымда барды?
— Адыр буттуг Кижиде-
дир.
— Кандыг черге, кымнар
барып,
Канчаар чурттаар чүвел
ынчаш?
— Карактарын дөрт-даа
болза,
Кажар эвес тулуп-тур сен.
Оттаарында, өлүм кончуг,
Оваарнып чор! — дижир
болду.
Тарбаган-даа сырбаш
кынныр,
Даваннарга хереп келгеш:
— Алды арга кижилерде,
Ат-ла болган чүве-дир он.
Дазыл болган мыйызынар
Дазыр шөлге ирип чыдыр.
Халак ыңай, дергилерге
Халаннажыр боор бис —
дээш;
Үш-ле катап сыйт-сыйт
кынгаш,
Үнүрүнче бөрбеш диген.
Тарбагандан ону дыннаан:
— Дадайым ай, бурган
өршээ!
Ылап шыны ол-дур —
дигеш,
Ыглап, ыглап көрүп кээрге,
Ийи кулаа анаа-даа бол.
Ийи караа соглуп каап-тыр.
Соглуп калган карактарын
Сорбулары үттер болуп,
Карактарга каткы-шоттуг
Хайлыг чүве ынчаар арткан.

Борис ЧЮДЮК.

ПОЧТАЧЫ

Хүннүң келир солун,
сеткүүл —
Күзелимин хайныктырар.
Чаза тырткаш, ол-ла
дораан
Салдыкпастап, номчуй
бээр мен.
Сумказын чүктепкенде,
Боглур, торлур черн-даа
чок,
Политиктиг
суртаалчывыс —
Шудургу-ла почтачы.

Биче-оол ДОЮНДУП.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААЛГА БӨЛҮҮ ДЫННАДЫП ТУР

Сентябрь 12, 13 хүннери. ИХМ-ниң дежурный кезээнге сентябрь 12-де кем-херек база өске-даа үүлгедиглер болган дугайында 24 дыннадыг кирген. Оларның аразында өлүрүүшкүн, күштээшкин херектери база бар бооп турар. Биче хулиган херек дээш 5 кижи туттурган, эзирик чорааш туттурган кижилериң саны — 31 бооп турар. Автотранспортту эзирик башкарып чораан 5 чолаачыны КАИ ажылдакчылары илереткен. Ооң чамдык чижектерин маңаа көрүп көрээлиңер. Бактажын алгышканының түүнелинде, кады чурттап турганы В. Оюнну бижек-биле балыглапканын дыннадыр. В. Ооржак Таңды районуң иштики херектер килдистеринде хулиганнаашкын, аар кемдээшкин чедирген, бодунуң амы-тынынга четтинген дугайында медээлер база кирген.

Ижин талазынче бижек-биле балыглаткан эзирик Н. Глебов дээрзин Кызыл районда Каа-Хем суурнуң арага магазининден эккелген, каразыттырып турар кижини туткан.

Хову-Аксы суурга Ленин, Терешкова кудумчуларының белдиринге 01-35 ТВЛ дугаарлыг «УАЗ-469» биле 88-13 ТВЖ күрүне дугаарлыг «М-412» автомашина үскүлешкен. Аар байдалдыг чолаачы С. Горбуновту эмнелгеге эккелген. «Москвичиниң» пассажирлери аар эвес кылдыр кемдээн.

«ОМОН-чулар ам кайыын көстүп келди?» диген айтырыгны Кызыл хоорайның чурттакчылары телефон дамчыштыр айтырып турарлар. Анаа харыы мындыг: ол болза тус черниң милициязының тускайжыттынган таңнылы пост албаның милиция ажылдакчылары-дыр. Оларның кедип чоруур хевинге хамаарыштыр дараазында үүлдү немей чугаалап каайн: чаа хевириң идик-хеви-дир, чолдак униуг сапык идик, фуражка бөрт оларныы-дыр.

Анатолий САДОВОЙ.
Милициянның капитаны.

Иннокентий Сафьянов ДЕП КЫМЫЛ?

(Төнчүзү. Эгези № 200 «Шында»).

В. И. Ленинниң шөлүлгеден чоспта чаа чораан үеви, революстуг демиселге организастыг байбал, большевиктериң ролю ынчан Минусинскиге күштүг турган.

Хаан чазакка удур политиктиг чыскаалга киришкенин-биле буруудааш, ол наш айлар дургузунда Минусинскиниң кара-бажыңынга олурган. Ол чорук Сафьяновтуң үзел-бодалынга ажыктыг болган. Бажыңга кирген большевиктер-биле эки таныжып, кедизинде барып ханы харылзаа туткан.

Дүвүрээзиниг үе эрткенде, Сафьянов Тываже эвп келген. Ызыгуур салгакчызы болбас дугайында ачазынга сөзүн бергеш, ада-иезизиңен аңгыланып чоруй барган.

Тыва студентилер-биле ужуражып тура, бодунуң эрткен амыдыралындан база бир чижекти сактып чугаалаан:

— 1913 чылда ачавыс өлүрде, чондан 350 муң рубль өре алыр ужурлуг турган. Бистиң ававыс өре дептерин меңээ шилчидип берген. Чондан өре-шире негээр чорукту соксаткаш, ол дептерни үзүткан каапкан мен. Ынчангаш ядыы-түрүгги, орус-тыва чонга ботхууда буянныг кылган хереэм ол кылдыр ынчан бодап чордум.

1914 чылда Сафьяновту Урянхай крайның чер ажылагый эргелелиниң даргазынга томуйлаан. Хаанныг чазактың талазындан чурттуң үндезин чонунга хамаарыштыр политиказынга удурланып үүгүн келгени-биле ону тудуп хоргдаан болгаш кара-бажыңга олуртуп шииткен.

Февраль революциязының соонда хоргдалдан хостаалып үнгеш база-ла Тывага чедип келген. Тывада орус тараачыннарның бирги съездизи деп адап турганы 1917 чылдың март 6-да болган колония эргелелин дүжүметтериниң болгаш бүдүүлге эзелериниң, садыгжыларының чыжыңга ажылчыы тараачыннарның депутаттар Соведин тургузар айтырыгны Сафьянов үндүрүп келген. Григорьев, Барашов, Федоров, Местергази олар баштаан реаксылыг күштер Сафьяновтуң саналын хүлээп албаан. Харын-даа ону буржуазтыг түр чазактың ажылчорудулгазынга удур сүлчээ кылган деп буруудадып, крайдан доп-дораан үүнүп чоруурун албадаан, ооң амытынынга кыжанып эгелей бергеннер.

Сафьянов Минусинскиге баргаш, революцияның хераа дээш демиселин уламчылап турган. Октябрь революциязының хүннеринде ону РКП (б) Минусинск округ комитединиң даргазынга томуйлаан.

Ак чехтериниң, колчактарының дээрбечи ак шериглериниң контрреволюстуг үймээни бүгү Сибирьни шыва алган. Енисей губерниязын, ооң иштинде Минусинскини ак дээрбечилер эжелеп алган. Сафьянов айыылдыг тиф аарыындан аараан болгаш өлүрүүнүң кырында келген. Халдавырлыг аарыгга таварышкан «херектен» кижилерни ак дээрбечилер кара-бажыңдан үндүргеш, үрелик пароход каютазынга аппарып каапканнар.

Сафьяновтуң кадайы аарыг кижини оон тыш алгаш, аалынга эккел, бут кырынга тургускан. Ооң кадайы эмчи эртемниг. Тыва черге бир-ле дугаарында келгеш, чонга эмчи дузаламчызы көргүзүп турган эмчилериниң бирээзи ол.

— Бай ызыгуурлуг ег-бүледен төрүттүнген мээң салым-хуум чамдык талазында мээң революсчу ажыл-херектеримге дузалыг болган — деп, Сафьянов бодунуң сактыышкынында бижээн.

Шынап харын, ындыг турганынын дугайын төгү документилери баалыктан турар. Большевиктегиниң Минусинск организациязы, анаа парлаттынып турган солунар марксисчи литературалар... Сафьяновтуң аксаа-хөрөгизинин ачызы-биле кылдынар аргалыг болган.

Хаанныг чазактың истелгезинден болгаш шөлүлгеден дескен большевиктерге Сафьянов материалдыг дузаны көргүзүп турган.

— Өске талазында, мээң намдарымга багай салдарны база чедиргенин кажан-даа утпас мен — деп, Сафьянов чугаалаан.

— Революция тиилээн, тыва черде Совет эрге-чагырга чаа-ла быжыгып эгелей берген. Байларның өнчү-хөрөгизин хавырып, ядыыларга үлеп эгелей берген. Бо таварылгада (1923 чылда) буржуаз ызыгуурлуг дээш мени партия кежигүнүнден үндүрген. Ол үеде бистиң ызыгуур салгаан хөрөнгивис ававыстың холунда, шынында-ла ол дээш санажыр, буруу хүлээр ужур меңээ таварышкан. Ынчан бисти Тывадан үндүр шөлүпкен. Ынчалза-даа партияның Төп комитединиң партия комиссиязы мээң билдиришкинимни өөренип көргеш, большевик партияның кежигүнүнге арттырган. Ийи чыл иштинде партиядан дашкаар, ажылчын аңгының дайзыны кылдыр санадып турганым — мээң амыдыралымда эң-не карангы үе ол турган.

Бо удаада И. Сафьянов РКП (б)-ниң Красноярск организациязының онза даалгазы-биле, Совет чазактың тускай төлээзи эргелиг Тывада чедип келгени ол. Тыва чонуң келир үедеги салым-чолунуң дугайында айтырыгны үзе шиитпирлээринге дорт киржир даалганы ол алган.

Тыва тускай күрүне болур дээр дугайында чугаа мурнунда-ла турган. Ынчалза-даа чаңгыс аай түүнел үндүрери ам-даа эрте. Бүгү Тываның улусчу Улуг хуралын чыылдыргаш, айтырыгны аңаа шиитпирлээр ужуруг турган.

Улуг хуралды чыылдырарда, ооң белеткелин чорудар политиктиг, башкарыкчы күш херек, Тыва чонга хамаарыштыр алырга, ындыг күш ам-даа быжыпаан. Революсчу үзелдиг активчи араттарның саны эвээш, политиктиг партия бооп, организация талазы-биле тургустунмаан.

Бо таварылгада политиктиг башкарыкчы рольду РКП (б)-ниң райбюрозу холга алыр болгаш бүгү-ле организастыг белеткел ажылын чорудар апарган.

Улуг хуралдың төлээлерин соңгуурда, ол үеде турган чер-черде эрге-чагырганың: кожуун, сумуларның киржилгези чокка болдунмас. Ында феодалдыг аңгының кижилери, мурнундагы-ла дүжүметтер хевээр.

Кожуун бүрүзүнден кожуунның нояны, ооң дузалакчылары, суму бүрүзүнден сумунуң чагырыкчызы Улуг хуралдың төлээлери бооп, айтырыг шиитпирлээринге киржири чайлаан чок апарган. Оларның үзел-бодалы үениң негелдезинге дүжүп болур бе, күш-ажылчы ядыы арат чоннуң күзелин олар илередип шыдаар бе?

Улустун Улуг хуралынга Тываны тускай республика болурун шиитпирлеткен таварылгада, чаа чазакты соңгуп тургузар апаар. Чазактың составы кымнардан тургустунарыл? Чаа тургустунган эрге-чагыргага феодалдыг аңгының төлээлери кире берзе. Тываның капиталистиг эвес оруктап хөгжүлдези болдунар бе? Кадыг-дошкун аңгы демиселиниң чылдарында чоннуң чаалап алган хостуг эрге-шөлээзин феодалдарга катап берипкени ол апарбас бе? Таңды Тыва республиканың иштики болгаш даштыкы политиказын шын өрүк-биле башкарарда, РКП(б)-ниң райбюрозу кандыг салдарлыг турарыл?

Бо нарын болгаш берге айтырыгны шиитпирлээри, райбюроңуң, губревкомнуң тускай төлээзи Сафьяновтуң мурнунга тургустунуп келген.

Чыылдырар деп турганы улустуң Улуг хуралынга Тываны тускай күрүне кылдыр чарлап үндүрүпкен таварылгада, аңаа хүлээп алыр доктаалдың төлевилелин, чурттуң конституциязының төлевилелин чогаадып өгелей берген. Губревкомнуң төлээзи Сафьянов, райбюроңуң даргазы Чугунов олар ол үедеги активчи тыва революсчулар Күрседи, Чулдум, Бүлүүн болгаш өскелериндээ киржилгези-биле-ун документилерни хынамчалыг белеткен турган.

Тываның келир үезиниң дугайында чоннуң күзел-бодалын билип алыры-биле райбюроңуң кежигүннери тус-тузында кожуунларже үнүп, ноян, дүжүметтер-биле, ядыы араттар-биле ужуражып чугаалажыры-биле шиитпирлээн.

Хемчик кожуунларының араттары чурт иштинде байдалды канчаар билип турарыл? Эрге-чагырга тутканы ноян-дүжүметтериң үзели чүл? Бо бүгүнү тодаргайлаар сорулга-биле Сафьянов Чадаанага чеде берген. Ол үениң байдалында Тыва черде ады-сураа үне берген дүжүметтериң бирээзи Буян-Бадырыгга ужуражып, хамыктың мунунда ооң-биле чугаа кылыры чугула деп ол санап турган.

Шойгу КҮЖҮГЕТ.

Тоожудан үзүндү

СОНУУРГАКТАРГА

ЧЕЖЕ БЫЗАА ИЙИСТЭЭНИЛ?

Японияның Нагано деп черинде инек фермазынга кайгамчык болуушкун болган чүве-дир! Бир инек хары угда 5 бызааны төрүпкен. Беш ийис! Туруп көрбээн таварылга. Инек ховар таварылгада ийини ийистээр. Демги инектиң беш бызаазы шупту эр, бирээзиниң не дензизи 13,5-18 килограмм болган, А анаа бызааның дензизи 40 килограмм хире.

КАНДЫГ РЕКОРДТАР БАРЫЛ?

Херсон областың «Красный чабан» дуржулга-көргүзүг ажыл-агыйының № 40 асканий уксааның кошкарындан чаңгыс кыргылдадан-на 30,6 кг. дүктү алган, ынчангаш делегей рекордун тургускан. Ооң бодунуң дириг дензизи 126 килограмм, дүгүнүң узуну 8 сантиметр.

Ол-ла областың «Аскания-Нова» ажыл-агыйының база ындыг уксаалыг № 77 кошкары 183 килограмм дензилиг болгаш делегейде амдыызында эң-не аар бооп турар. Ооң сезонда бээр дүгү 17 килограмм.

Ярослав областың «Красный дружинник» колхозунуң романов уксаалыг № 260, база 74 килограмм дириг дензилиг хою хары угда 14 хураганы ийистээн.

Таджик ССР-ниң Ригарск районунуң Киров аттыг совхозунуң гиссар уксаалыг, № 3422 кошкары 188 килограмм дензилиг болгаш ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезиниң рекордчузу болган. Ындыг уксаалыг кошкарларның чүгле кудуруунуң дензизи 2 пуд азы 30 килограмм чеде бээр.

БИЖИЛГЕЛЕРИ

— Мен драмага ынак мен.
— Кандыг драмага ынак сен?
— «Шокар дагаа» деп аан.

* * *

Миша бирги класска өскөнин кирген. Каш хонгаш аарый берген, авазы оттуп келгеш көөрге, оглу формазын кедип алган турган.

— Кайнаар баарың ол? Эъдиң изин турар ышкажык?
— Билбес сен бе, авай, мен школа барбазымга эзи ховуда оттап чоруур аътка ышкаш чааскааныргай-дыр.

Лидия ЛИБЕДИНСКАЯ.

ДАШТЫКЫ ШООДУГЛАР

— Силерниң ашаанар кайыл, фрау Кристенсен?
— Бажыңында дөрт буттуг өөнүү-биле.
— Силерниң ыт азырап алганынарны билбээним олдур але?
— Ыт эвес, диван ышкажыл...

* * *

— Машинаңарның мурнуку шилин аштап алган болза, эки эвес деп бе? — дээрзин такси эзэзинге чугаалаан.
— Ынчанган болза харын эки чүве-дир ийин. Ооң чүүдаа экиживес. Караам шилин бажыңымда каапкан ышкажыл мен.

Чурукчу Ким БУЛУГУННУҢ «Чаъстыг хүнде» деп чураан чуруу.

Көрүкчүнүң саналы

ВИКТОР КӨК-ООЛ: ООҢ КИНОЛАРЫ

Драматург, артист В. Ш. Көк-оолдуң адын Тываның хөгжүм-шин театрынга тывысканын шупту көрүкчү үүлдүгээнүп, хүлээп алган. В. Ш. Көк-оолдуң өлүм чок «Хайыраан бодун» телечуурукка тырттырган дугайында өөрүшкүлүг дыннадыгны база «Самбажыкты» киноэкранга көргүзер дээн планны кым-даа деткиир.

РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизин, тыва улустуң ырлары апарган мөнге аалгаларының хүндүлевес боор. «Көрбээн чүвези, көдүрбээн хөөн чок» кайгамчык артиске, чижээ, бо одуругларның автору база-ла мегейип, чоргаарланып чораан. Тыва артистер Константин Чамзанович Тоюн биле Максим Чаланович Дакпай сугларның ачызында, өлүм чок шиилер болгаш ырларының автору-биле эң баштай таныжып, ооң холун тудар аас-кежиктиг болган мен. Ол-ла ийи артистиң чугаазы-биле алырга, каш чыл бурунгаар тыва театрдан чоруткаш, чон аразынга чораан В. Көк-оолдуң өөрү артистер боттары идик-хеви-биле дерип чораан, театрга катап ажылдадып киирген. Соонда дыннап көөрге, ооң Кызылдан ырап дескени база-ла сталинизмниң үржүү болган чорду...

Ол хиреде-ле, артист Көк-оолдуң алдар-сураа, чижээ, дайын чылдарында бистиң өөренип турганывыс Бай-Даг школазынга «чоннуң баштыңчыларындан» дудак чок турган чүве. Чүге дээрге бистиң баштайгы башкыларывыс Адам Караевич Очур, Оюн Бошкаевич Бугалдай, Иргит Баданович Чозар үргүлчү-ле Көк-оолдуң дугайын чугаалаар, ооң ырларын биске өөредир турган. Оон бээр-ле ынак артизим болу берген.

Виктор Көк-оол, ылангыя хөгжүг болгаш каттырынчыг чугаа ыда бергенде, барон Мюнхаузенден дудак чок, Шак ындыг кайгамчык талантылыг автор мөнге чогаалдарны чогаатпайн канчаар.

«Хувискаал», «партизан», «Хем-Белдири», «актар», «кызылдар» дээн чижектиг терминнер «Хайыраан ботта» чок болган төлөөде, шиде амыдырал 1918—1921 чылларда Тывага бооп турган хамааты дайынның болгаш даштыкының шериг интервенциязының, харын-даа 1917 чылдың буржуазтыг база социалистиг революцияларның мурнунда болуп турар. Ындыг турбуже, 61 харлыг Сарыг-Ашактың мынча дээрин дыннаар бис: «Чүү боор, Баа-Уваң шерии-биле аткылажып-аткылажып, ийи кыдат чалаа-кара олчалап алгаш чаныр келчик мен чоп; харын Сарыг кадайы деп узун кара чаштыг кыс-ла багланып алган чоруур чүве чораан». Маңаа хамаарыштыр Хомду чаазы 1912 чылдың августта болган дээрзин демдеглээр херек, а Тывага хамааты дайыны 1918 чылдың июль 7-де Хем-Белдиринче контрреволюционнерлериң халдаашкыны-биле эгелээн. Ынчангаш «кежегезинде хиндиктиг аныяк оол» биле «узун кара чаштыг кыс» — чүгле беш чыл, бир ай дургузунда кырганнар болуп хуула бергени элдептир?!

База «Самбажыктың» бешки көргүзүүнде Комбулдай биле Кызаңнайга 25 харлыг Урандай мынча деп билиирлериң халдаашкыны-биле эгелээн. Ынчангаш «кежегезинде хиндиктиг аныяк оол» биле «узун кара чаштыг кыс» — чүгле беш чыл, бир ай дургузунда кырганнар болуп хуула бергени элдептир?!

База «Самбажыктың» бешки көргүзүүнде Комбулдай биле Кызаңнайга 25 харлыг Урандай мынча деп билиирлериң халдаашкыны-биле эгелээн. Ынчангаш «кежегезинде хиндиктиг аныяк оол» биле «узун кара чаштыг кыс» — чүгле беш чыл, бир ай дургузунда кырганнар болуп хуула бергени элдептир?! Дагаа чылды Улу чылы-биле солуур деп чугаа бар». Херек кырында хоочун тываларның 12 чыл эзлчежир календарын өзүгаар оңгу чыл — Дагааны, он бирги чыл — Ытты солуур, дөртү чыл — Тоолайны, бешки чыл — Улу, а Улуну алдыгы чыл — Чылан солуурун феодалдыг Тываның кижилери, ооң иштинде «Хайыраан ботта» 51 харлыг Ава безин бсш салаазы дег билир чораан.

«Самбажыктың» дөртү көргүзүүнде Алдай-оолдуң салдары-биле «Адам дургунар» III Александр хаанны 1887 чылдың март 3-те өлүрүп каан «Улустуң тура-соруу» деп чажыт ниитилелдиң кежигүнү Александр Ульяновтуң (В. И. Ленинниң калы төрээн-акызының) дугайында чугаалажы бээр. Хаанның амы-тынынга халдааны дээш А. Ульянов өөрү-биле кады ол-ла чылдың май 8-те бооладып шаажылаткан, а алдан-маадырларның Хемчикке тура халыышкыны ооң мурнунда 1883-1885 чылларда болуп турган болгай.

«Самбажыкта» бо шыңгыы частырыгны доп-дораан эдер дугайында саналды бо одуругларның автору Самбажыктың ролюнга ойнап — бурган хүндүлүг артист Николай Өскеевич Өлзей-оолга киргген чүве...

Тыва ортумак школаның 7-ги классынга номчулга ному кылдыр чогаалчы С. С. Сүрүн-оолдун 1989 чылда үндүргени «Төрээн чогаалда» кирген «Самбажыкта» В. И. Ленинниң акызының дугайында одуруглар кирбээн болду. Ол эки-дир. Ынчангаш «Самбажыкты» киноже шилчидер өйде авторнуң эге баштайгы оригиналын эвес, а сөөлгү өөредилге номунда хоолгазын ажыглаары чугула боор.

Бо чылдың август 24-те тыва дылга болган теледамчыдылга кончуг солун болду, а чүгле «Хайыраан ботта» Караны ойнап турар артист чедимче чок болуп көзүлдү. Телекинону орус дылга көргүзер азы калбак экранныг өөнүг кинога («Ревизор» дег) тырттырар өйде көрүкчүлериң саналдарын өөренип көөр болза эки. Ынчаарга бистиң профессионал болгаш боттывынгыр артистеривис ийи шиини бедик деннелге ойнап күүсеткеш, хөй-хөй көрүкчүлерге кайгадыр боор дээрзинге быжыг бүзүреллиг мен.

Сандый БАДАА.
Улуг-Хем район.
Чаа-Хөл суур.

Бөгүн — Арга-ыяш ажылдакчыларының хүнү

ХУМАГАЛААРЫ — КОЛ СОРУЛГАВЫС

Сентябрьның үшкү воскресеньезинде арга-ыяш ажылдакчылары боттарының профессионал байырлалын демдеглээри чанчыл болу берген. Мооц мурнунда арга-ыяш дугайында хөөрөдиг-айыткал көвүдээш, ук адырда ажыл-херектиц ёзулуг байдалын билип алыры нарын турган болза, амгы үеде байырлал үезинде соңгаарлаттынмас чугула айтырыглар дугайында хөйнү чугаалаар апарган. Арга-ыяш күркомунуң даргазы А. С. Исаев-биле СЭТА-ның корреспондентизи ужурашкаш, чамдык айтырыгларга харыылап бээрил оон дилээн.

— Александр Сергеевич! Хамыктың мурнунда чазактың доктаалы-биле арга-арыглыг чамдык будүрүлгелерни ыяш үлетпүрүнче дамчыткан чоокта чаагы хемчеглернии бирээзинге хамаарыштыр бодалыңарны билип алыксаан ийик мен. Ук бодал харын кедилиг ышкаш, чүл дизе, арга-арыгны катап өстүрүп тургузар болгаш ону ажыглаар талазы-биле комплекстиг будүрүлгелер тургустуардыр, тодаргайлаарга, чаңгыс аай «чагыргалыг» болур аан. Ынчалзажок амгы үеде чүртка арга-арыгның «каттышкан» эзэн ол болур бе?

— Коллективтин-биле бижээн он-он чагаалар комитетке каап турар, арга-ыяш ажылдакчылары ындыг шиитирге шуут удур болуп турарын ында илереткилээн. Күш-ажылчы коллективтерниң холунга чүгле бензопила берип каар-дыр деп, олар шын эскерип турарлар. А арга-ыяш ажылдакчызы дээрге шыны-биле чугаалаар болза, анаа-ла кандыг-бир мергежил эвестир. Ол дээрге—арын-нүүрдүр, арга-арыг хумагалыг хамаарылганы негээр. Амгы үеде ыяш үлетпүрүнүң ажылдап турары ышкаш, кыргып-хыдыкчы ёзу-биле арга-ыяш ажылдакчызы ынчаар ажылдап шыдавас.

Арга-арыгны немей өстүреринче эвес, а чүгле кезин белеткээн ыяшче биеэги-ле хевээр сагыш салыр күштерниң ук доктаалды хүлээн алыр кылдыр ССРЭ-ниң Ыяш үлетпүр министерствозунга дузалааны билдингир.

— Арга-арыглыг күрүнеге келир үезин кандыгыл? Хой-хой кордаашкынар кеди чок болуп турар ышкаш. Чижээлээрге, арга-ыяш ажылгакчылары арга-арыглыг тундра биле Каракумнарны тудуштурар сорулга салып алган хире...

— Ыяш белеткелиниң дугайында сагыш салыышкынны «патриотчу» херек кылдыр санап турган. Ыяш ажылын башкарыр чорударының айтырыгларының дугайында чугаалар экология талазы-биле улам-на бакшырап орар байдалда. Мунгаш ханага үскен чүве-биле демей болуп келген. Арга-арыгны кам-хайыра чок, тетчеглекчи ёзу-биле көөр чоруктун чижектери мындыр: бистиң кижи бүрүзүнге арга-арыг-биле шыптынган шөлдүн үүгле 2,9 гектары онаажыр. Оон үүгле үштүн бир кезин үлетпүрге ажыглаттынар шинектиг болуп турар. Канаданыныңа, Швециянынга, Финляндиянынга деннээрге, оон ол дыка эвээш.

Экология байдалының улам өзүп турар өскерлиишкиннери нарын, холушкак шинчилиг болуп турар. Аңаа хамааржыр үүлдер: агаар-бойдустуң өскерлиишкини, сугнун, курраг чер кырының болгаш атмосфераның хирлениишкини, озонуг камгалал каъдының үрелиишкини болгаш сон-даа өске. Арга-арыг — амыдыралдың байдалдарын тынгартын база тургузуп турар бойдустуң кол таарыштырыкчыларының бирээзи.

— Ынчалзажок ону эскерип турарлар ирги бе?

— Шоолуг эскербейн турарлар. Чүге дизе, олар ону өртек-үне чок, «халас» чүве кылдыр амдыызында билип турар. Амгы үеде 40 миллион гектар канчаар-даа аажок улуг шөлде ыышты кезип турар. Ыяжын кезер кылдыр айтып бергени кызыгаарны ушчок ажа бээр таварыглалар уламчылавышаан. Оон-биле чергелештир белеткээрниң антиэкологтуг организациязы арга-арыгның ала-чайгаар чаартынарынга арганы бербейн, оларның составын бакшырадып, продуктулуун, ыыштын камгалал шынарын болгаш хөрүннүүн үнүш-дүжүткүрүн кудуладып турар.

Бистер, арга-ыяш ажылдакчылары, экологияга көгарал чедирбезин бодап, арга-ыяшты доктаамал ажыглаары дээш туржуп турар бис. Бо дээрге айтырыга харыыга эге сөс-тур ийин.

А алыс утказы-биле алыр болза дагын каталтавазының хоойлузу ажылдап эгелээр, ындыг шиитирлиг уеже ам-даа кирбээн бис. Бир эвес адырның эртемге үндезилеттинген ажыл-чорудулгазы 'арга-арыгны хумагалыг ёзу-биле көөр дугайында күрүне хоойлуларының күжүнге болгаш ынаныштыынга даянар болза, Ала-чурттун арга-арыгларында кедилиг келир үе бар. Бо талазы-биле бистиң адырның сорулгазы —2005 чылга чедир үеде адырны эртем-техниктиг депшилгебиле хандырар сорулгалыг «Арга-арыг» деп хөй планныг программаны боттандырары.

— А «кезип-даа келген бис база кезер-даа бис» деп кыйгы амдыызында «ажылдап-ла» турар-дыр харын. Арга ажыл-агыйының удуртур ажылдакчылары үүгле хайгааракчылар болур бе?

— Чок. Арга-арыгның байдалынга, катап тургузарынга, камгалаарынга күрүне контролюнүң дугайында дүрүмнүн төлевилелин Арга-ыяш күркому, эвилелдешкен республикаларның министерстволарының болгаш ведомстволарының специалистери-биле кады ажылдап ылган. Ында кол-кол негелделерни киирген. Когарал чедирер практика үр-ле чылдарда үргүлчүлеп келген. Чүл дизе, чаңгыс-ла девискээрге хары угда ыяш белеткелин колхозтар болгаш совхозтар, янзы-бүрү ведомстволарның он-он бөлүктүрлери болгаш артельдери чорудуп турган. Оларга кол-ла чүве— арга-арыгны катап өстүрериниң дугайын бодавайн-даа, ужуруп кезери база соорту алыры.

Ам болза бойдустуң чоп ажыглаарын харыылаар кол организацияның статузун девискээр бүрүзүнге доктаадын тургузуп турар болгай. Күрүненің чаңгыс аай арга-арыг фондузун ниитизи-биле эргелеп башкарары, эртем-техниктиг политиканы чорудары, арга-арыг курлавырларын ажыглаары, оларның байдалын, катап өстүрерин болгаш камгалаарын контрольдаары Арга-ыяш күркомунуң эргезинде хевээр арткан.

— Ажыл-агыйны башкарыр чорударының чаа байдалдарында Арга-ыяш күркомунуң ролю кандыг болурул?

— Хамыктың мурнунда арга-ыяш талазы-биле күрүне эргелелиниң органы болган турар ужурлуг. Арга-арыглыг бүгү-ле чурттарда ону чогум-на ындыг янзылыг тургускан. Күрүне чаданларына адырның эргеажыктарын камгалавышаан, комитет күрчагыт-биле ажылдаар ужурлуг. Оон чаа механизми, экономика талазы-биле бурунгаарлаашкыны эртемге үндезилеттинген шинчилелдер, арга-арыг дугайында эртем чокта черле чедип алдынмас. Арга-ыяш күркомунуң системазына институттарны мөөнүзээри амгы үениң негелделериге дүгжүп турар. Бистиң бүгү-ле институттарывыс будүрүлгелер-биле мерээлиг үндезинге ажылдаар эртем фирмалары болган турар ужурлуг.

Н. ЗУЕВ.

ЧЕРНИҢ ЭЭЛЕРИ

Арга-ыяшты черниң «өкпези», кижилерниң ногаан өөнүү деп адаар. Ол шынап-ла ындыг, арга-ыяштын ачызында арыг агаар эргилдези чоруп, кижилер аргадан боттарынга херек чүүлдерни ап турарлар. Черивистин байлаа арга-ыяшты камгалап, ону ажаап, карактап турар кижилер — арга-ыяш ажыл-агый черлериниң ажылдакчылары. Бүгүн олар байырлалын демдеглеп турар.

Арга-ыяшты өртүп, тотчеглекчилерден камгалаар, саңдыгарлыг ыяш кезилдезин чорудар, ыяш кескен черлерге чаш ыяшты тарып өстүрер дээш ажыктыг болгаш берге ажылды арга-ыяш ажылдакчылары кылып турар. Боттарының байырлалынга уткуштур социалистиг чарышка бирги черни лесхозтар аразынга Шагаан-Арыг лесхозунуң коллективи чаалап алган. Бо коллективти Виктор Васильевич Прудников удуртуп турар. Тожу лесхозунуң арга-ыяш ажыл-агыйының каттыжыышкынының кол бүдүрүлгезинин коллективтери база багай эвес ажылдааннар. Лесничестволарның аразынга социалистиг чарышка В. И. Леонов удурткан Кызыл лесничествозу, Я. М. Сагаан удурткан Ак-Туруг лесничествозу тиилекчи болуп, боттарының профессионал байырлалын күш-ажылчы чедишкиннер-биле уткаан.

Чадаана лесхозунуң күш ажылчы коллективтери, оларның кежигүннери дигин-биле шылгараннар. Арга-ыяш ажыл-агыйының каттыжыышкынының ажылчыннарының аразынга социалистиг чарышка колдуунда олар тиилекчи болуп үнгеп. Чолаачылар Ф. Ашуров, А. Доңгак, С. Монгуш каттыжыышкынның мурнакчылары болганнар. Арга-ыяшты камгалап, ажаар ажылга А. Осяйкин, В. Монгуш, А. Ховалыр оларның удурткан бригадалары эки шынарлыг ажылдап, бедик үнелелди алганнар.

Черивистиң арын каастаан кайгамчык чараш арга-арыгны камгалаан, ажаап карактаан кижилериниң профессионал байырлалының хүнүнде оларга күш-ажылчы чедишкиннерни, кадык-шылды аас-кежиктиг күзеп каалынар. Чогум-на бо бүгүнү олар биске база хайырлап чоруур болгай. Черивистин ёзулуг эзлери олар-дыр.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ССРЭ-ниң Күрүне банкызында

тураскаалдыг чоостарны үндүрген болгаш саарылгаже киирген

Латвия чогаалчы Янис Райнистиң торуттүнген хүнүнден бээр 125 чыл болганы-биле холбаштыр, тураскаалдыг чоостарны 1990 чылдың сентябрь 6-да үндүрген болгаш саарылгаже киирген.

Тураскаалдыг чоостарны 1 рубль үнелиг, ону ак, чес, никель холуксаалыг кылган болгаш тырыкы хевирлиг 31 мм. диаметрлиг.

Чоостун арын болгаш артыкы талаларын долгандыр хаажылаан.

Чоостун арын талазында ССРЭ-ниң Күрүне Сүлдезин болгаш «СССР», «1 рубль» болгаш «1990» деп бижээн.

Чоостун артыкы талазын Я. Райнистиң дүрүү-хевирин кылган. оң талазында ийи одуругда «1865», «1929» чылларны бижээн, солагай талазын кыдыын долгандыр «Янис Райнис» деп бижээн.

Чоостун даштында кыдыын долгандыр ханы кылдыр «один рубль» деп бижээш ийи точка-биле ажыглаан.

Янис Райнистиң торуттүнген хүнүнден бээр 125 чыл болганы-биле холбаштыр тураскаалдыг чоостарны саарылгаже 3 млн. кезекке үндүрген, оон иштинде 6,4 млн кезээ экижиткен шынарлыг.

Чоостарны саарылгага доктааттынган өртээ-биле шупту төлелгелерге кандыгдаа кызыгаар чокка хүлээн алыр.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Редакторнуң оралакчызы А. С. ДЕМБИРЕЛЬ

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17 ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82 3-36-25 идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-40; 3-36-73 ◆ агроүлетөүр — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15 ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн бар-гаңда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер

Хемчээли 2 парлалга чмазы

Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Нон үндүрер чер полиграфия болгаш нон садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиязы. Кызыл Шетинкина болгаш Кравченко кудумчуу, бажын № 1.

Индекс 54241.

Чагыг № 490.

ТВ Телевидение

СЕНТЯБРЬ

Понедельник

СЕНТЯБРЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильм. 8.15 Бут бөмбүүнүң дончуулалы. 9.25 «Онда гармонь!». 11.30 «Чуртта, Чер!». 12.30 «Ye». 13.10 — 14.15 «Ыры-90». 15.45 «Аътчыгашты кым чассыдарыл». Телефильм. 16.10 Европаның барокко оркестриниң концерти. 16.45 Уруглар шагы. 17.45 «Бис болгаш экономика». 18.30 «Ye». 19.00 «Ленин архивтери» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. (Италия). 19.30 Улут кижилерге мультфильм. «Улу». 19.40 Сергей Беликов ырлаар. 19.50 «Кул кыс Изаура». Уран-чечен телефильм. 6-гы сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Коллаж. 21.35 «Шуурган». Фильм-шии. 00.15 — 00.30 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 «Лев Толстой Крымда». Телефильм. 8.45; 9.35 Бойдус эртеми. 2 класс. Күстүн демдектери. 9.05 Итали дыл. 9.55 Бүгүдеге педагогика. Кинокласс. 10.40; 11.45 Биология. 7 класс. Чечектиг үнүштериниң классификациязы. 11.00 Эрудиттерге дамчыдылга. 12.05 «Чаңгыс рейске чолаачы». Уран-чечен фильм. 1-ги серилзы. 13.15 «Бодунун бажынында». Телефильм. 13.45—15.05 «Сандараашкын». Уран-чечен фильм. (Венгрия). 17.00 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Долаага алган кижи». 17.30 «Александр Арутюнян. Композиторнуң портреди». Фильм-концерт.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Салгынчыгаш». «Кичээнгейлиг: конкурс чарлап тур бис!». 19.10 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 19.45 Медээлер. 19.50 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Эстрада концерти. 20.55 «Янтарлыг комнатаның шыны болгаш легендары». Телефильм. 21.35 Бут бөмбүүнүң дончуулалы. 22.05 «Доктаадырының хемчээ». Уран-чечен телефильм. 23.25 — 01.40 Хоккей. Эш хуу ужуражыышкын. «Химик» (Воскресенск) — «Миннесота норд старз» (АКШ).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 Л. Тимофеева ойнаар (фортепиано). 19.20 Коллаж. 19.25 «Кадалчак Ежиков». Телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

СЕНТЯБРЬ 18
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 Л. Леонов. «Шуурган». Фильм-шии. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.00 — 14.15 Концерт. 15.45 Чернобыль халавының уржуктары. Барымдаалыг фильм. 16.25 «Теле-ЭКО». Журнал. 16.55 «Экии, хөгжүм!». 17.25 Барымдаалыг фильм. 18.30 «Ye». 19.00 «Ленин архивтери». Телефильм. 2-ги сериязы. 19.30 «Дипломатчы эвес чугаалар». 19.55 «Кул кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Таверната кежээ». Шии. 22.10 «Сес». Литературжу уран-чечен программа. 00.10 — 00.30 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Географ. 7 класс. Черде бойдустуң байлаа. 11.05 Бистиң садывыс. 12.05 «Чаңгыс рейске чолаачы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.15 Ритмниг гимнастика. 13.45 Телефильм. 14.30 — 15.20 «Карино». 6 сериялыг уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 17.00 Барымдаалыг фильм. 17.15 Ритмниг гимнастика. 17.45 ССРЭ-ниң улустуң артиаи М. Блешунуң концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Ажык чугаа». Бот-тускайланыышкын Тывага херек бе? Оон дугайында чугаага улус депутаттары, юрист, чогаалчы киржип чоонуң айтырыгларынга харыылаар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Азия төвү». Информас-публицистиг программа. 21.00 Медээлер. 21.05 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.10 «Свешников». Фильм-концерт. 21.30 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 22.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң легендары». Телефильм. 21.35 Бут бөмбүүнүң дончуулалы. 22.05 «Доктаадырының хемчээ». Уран-чечен телефильм. 23.25 — 01.40 Хоккей. Эш хуу ужуражыышкын. «Химик» (Воскресенск) — «Миннесота норд старз» (АКШ).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 Л. Тимофеева ойнаар (фортепиано). 19.20 Коллаж. 19.25 «Кадалчак Ежиков». Телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

СЕНТЯБРЬ 19

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильмнер. 9.10 «Сес». Литературжу-уран-чечен программа. 11.00 «Ол болган... болган...» 11.30 «Делегейнин дескиндир». Альманах. 12.30 «Ye». 13.10 —14.15 Барымдаалыг фильм. 15.45 «Чалыы назынның бирги эртени». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 16.55 Хөгжүм эртинези. С. Прокофьев. Концерт. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Ye». 19.00 Концерт. 19.30 «Объективте —дириг амытаннар». 19.50 «Кул кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 8-ки сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Коллаж. 21.35 «Камера делегейже көрүп тур». Совет немецтер: төөгү база амгы үе. 22.30 А. Дмшевтиң концерти. 23.35 — 00.00 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Информатика болгаш саналга техниказының үндезиннери. 11 класс. Алгоритмнер кадар робот. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Ниити биология. 10 класс. Хевирлериниң критерийлери болгаш тургузуу. 11.05 «Теле-ЭКО». Журнал. 12.05 Фильм-концерт. 13.55 А. С. Гриннин чогаадыкчы ажылының дугайында. 14.20 — 15.10 «Карино». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 16.55 Е. Филин-Юрков ойнаар (фортепиано). 17.25 «Делегейде эң дүрген». Уран-чечен телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 19.05 Медээлер. 19.10 «Солуп кижи-биле ужуражыышкын». ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Б. Оскалсол-биле интервью. 19.45 Чарлалдар. 19.50 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Объективте— Германия. 21.15 Коллаж. 21.30 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.30 — 01.40 Бут бөмбүү. Европа чемпионнарының кубогу. «Спарта» (Прага) — «Спартак» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Ye». 19.00 А. Левшин ойнаар. 19.10 Я. Райнистиң төрүттүнгениниң бээр 125 чыл болганынга. 20.00 —20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

СЕНТЯБРЬ 20
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.55 Бут бөмбүү. Европа кубоктары. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Ye». 13.00 —14.00 «Камера делегейже көрүп тур». Совет немецтер: төөгү болгаш амгы үе. 15.45 «Чалыы назынның бирги эртени». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 16.50 «Мальта. Белдирде ортулук». Кинопрограмма. 17.35 Марина Капуро ырлаар. 18.00 Озал-ондак чок шимчээшкин. 18.30 «Ye». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 «Чер—бистиң ниити бажыныыс». Телефотоконкурс. 19.50 «Кул кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 9-ки сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Бут бөмбүү. УЕФА кубогу. «Торпедо» (Москва) — «Ганс» (Швеция). «Днепр». (Днепропетровск)— «Хартс» (Шотландия) 00.10 —00.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

3.00 Эртеңги гимнастика. 8.15; 11.00 Барымдаалыг фильм. 8.45; 9.35 Бойдус эртеми. 5 класс. Бистиң планетавыс Чер. 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 9.55 «Уннер...» Телефильм. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.30 Биология. 8 класс. Саргылар. 11.55 «Делегейде эң дүрген». Уран-чечен фильм. 13.00 Ритмниг гимнастика. 13.30—14.35 «Тенүп турар чайның ыыт-шимээни». 1-ги сериязы. 17.00 Телефильм. 17.30 Марий АССР-ниң Күртелерадиозу. «Амдыызында орайтавааңда».

КЫЗЫЛДАН

18.00 Уругларга фильм. 18.15 «Саян эдектериндe кежээ». 19.05 «Азия төвү». Информас-публицистиг программа. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Коллаж. 20.20 Эстрада концерти. 21.00 Телеэкскурсия. «Чаа Столешниктер». 21.20 Концерт. 21.40 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 22.40 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.10—00.35 «Парлалга клуву».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Ритмниг гимнастика. 18.30 «Ye». 19.00 Барымдаалыг фильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

СЕНТЯБРЬ 21
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильмнер. 9.20 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 10.05 «Улуг Петр». Телефильм. 11.05 Симфониялыг оркестр концерти. 11.30 «Пи» демдек алаа-биле. 12.30 «Ye». 13.00—13.55 «Камера делегейже көрүп тур». 15.25 «Чалыы назынның бирги эртени». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 16.30 «Карак чивеш аразы, доктаа!». 17.00 «Ясная Полянаның ырлары». 17.35 Мультфильмнер. 18.05 Депшилге. Информация. Реклама. 18.30 «Ye». 19.05 «Ленин архивтери». 3-кү сериязы. 19.35 «Чурукчу Петр Ян Брандлдың амыдыралы болгаш өлүмү». Уран-чечен телефильм 21.00 «Ye». 21.40 Коллаж. 21.45 ИХМ ниң медээлериндеи. 21.55 «Ол болган... болган...». 22.15 «Телескоп». ТВ дугайында баштактаның база алыс шыныбиле. 00.05—00.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 5 класс. Тоол. 8.55; 9.55 «Кызыл чурукчу». Телефильм. 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 География. 6 класс. Географтарның амгы үеде шинчилээшкиннери. 11.05 «Бурда моден» сүмелеп тур...». 12.05 «Солист». Уран-чечен фильм. 12.55 «Халиматтың салымчолу». Телефильм. 13.15 «Эскимостар самнап турда». 13.40 «Чурукчунуң амыдыралындан». Телефильм. 14.00—15.05 «Тенүп турар чайның ыыт-шимээни» Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 17.00 Калмык АССР-ниң Күртелерадиозу. «Кара хорзуинуг черлерге канчап дузалаарыл». 17.40 Бүгүдеге спорт.

КЫЗЫЛДАН

17.55 Медээлер. 18.00 Медээлер. 18.05 «Болалдар белдири». 19.00 Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

МОСКВАДАН

21.30 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 22.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.00 — 00.20 «Экии, доктор!». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 Удмурт АССР-ниң Күртелерадиозу. «Воткинск хоорай дугайында менээ чугаалап берем». 18.25 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 18.30 «Ye». 19.00 «Закарпатьениң чурумалдары». 19.40 Телеэкскурсия. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар»!. 20.15 Коллаж. 20.20 —21.30 «Тараачынның статузу. Телефильм.

Суббота

СЕНТЯБРЬ 22
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Бистиң садывыс». 9.05 Владимир Лубенко. Чурукчунуң системазы. 9.25 «Дириг амытаннар оранында». 10.25 «Партнер». Коммерция медээчизи. 10.55 М. Шатров биле ужуражыышкын. 13.00 «Огурецтер хааны сенезин!». Уругларга телешин. 14.20 «Политиктиг чугаалар» деп бөлүктен. «Ортулук». 15.20 Делегей удузунун чогаадылгазы. 15.50 «Ленин архивтери» деп телефильм. 4-кү. 5-ки сериялары. 16.50 Концерт. 17.05 «Делегей панорамазы». 17.50 «Аас-кежиктиг таварылга». Өг-буле телевикториназы. 19.05 «Поезд 4.50-де Паддингтон вокзалындан чоруур». Уран-чечен фильм. (Великобритания). А. Кристиниң чогаалын ёзугаар. 21.00 «Ye». 21.30 ССРЭ-ниң чазак черинде. 21.40 «Парнасче чада». Делегейнин телефестивалы. 23.55—00.20 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Ритмниг гимнастика. 8.20 Мультфильм. 8.30 «Булактар». 9.00 Коллаж. 9.05 Өг-буле. 10.00 «Арена». Спортчу программа. 11.00 «Совет Россия». Видеоканал. 13.30 Эвилелдешкен республикалар студиязының фильмнери. «Хөлегеде 40 градустан өрү». 14.35 Депшилге. Информация. Реклама. 15.00 «Кады ажылдажылга». Видеоканал. 18.30 «Экранда Сибирь». Киножурнал. 18.40 «Көк чагаа хавы». 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Коллаж. 20.20 «Бистиң чурттап турар оранывыс». В. Трошкин режиссёрнуң фильмнери. «Ужуп үнер дилиндек». «Бистиң өршээнер». 21.00 «Ye». 21.30 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 22.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.00 Н. В. Гоголь. «Иван Федорович Шпоньга болгаш оон даай-авазы». Телешин. 23.55 Теннис. Дэвистин кубогу. ССРЭ биле Испанияның шилиндек командалары. 00.55—02.25 Дүнеки сеанс. «Почта таварыштыр даалга». Уран-чечен телефильм. «Полиция телефону 110» деп бөлүктен.

Воскресенье

СЕНТЯБРЬ 23

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Ала-чурттунга бараан болуру». 11.00 Эртеңги хөглээшкиниг программа. 11.30 «Алы-чорукчулар клуву». 12.30 «Кадыкшыл». 13.15 «Хөгжүмүг клоск». 13.45 «Бейсбол, жирафтар орус кантри база оон өске чүүлдер». 1-ги дамчыдылга. 14.45 Мультфильм. 15.05 «Өзүп келгени». Телефильм. 16.05 «Көлөөден дамчыдылга». 17.20 «Ленин архивтери». Телефильм. 6-7 сериялары. 18.20 «Марафон-15» 19.50 «Кул кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 10-гу сериязы. 21.00 «Ye». 21.40 Бөдүүн болгаш менге чүүлдер дугайында. 21.55 «А» программа. 23.25 — 00.05 «Виктор Цойнуң сөөлгү концерти».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.20 Республиканың аас чогаал байырлалы. 9.30 Байкал хөлду камгалап алырының дугайында телефильм. 10.25 Д. Берлинскийниң (скрипка) концерти. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 «Иоахим Лис — дипломнуг детектив». Уругларга шии. 14.05 Телефильм. 14.30 «Совет Россия» Видеоканал. 17.00 «Планета». Делегей панорамазы. 18.00 «Иллюзион». «Москвала бастырып чоп мен». Уран-чечен фильм. 19.45 Телефильм. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Коллаж. 20.20 «Келиңер, ырлажылыңар...». 21.00 «Ye». 21.30 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 22.30 «Лоякин аллының кайда чажырып турарыл». Телефильм. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионалы. ЦСКА — «Торпедо». 23.50—01.00 Теннис. Дэвистин кубогу. ССРЭ биле Испанияның шилиндек командалары.

КИНО

СЕНТЯБРЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: **«Собственными стараниями»** (2 сериялыг) 9.30, 12.30, 15.30 18.30 шактарда.

Видеозал: **«Тихая ярость»** 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«ЭСД»** 11.20, **«Однажды в Америке»** (3 сериялыг) 13.30, **«На тропе войны»** 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ходжа из порта»** 10.00, **«Враг мой»** 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕННСЕЙ» к/б: **«Маленькая волшебница»** 14.00, **«Опаленные Кандагаром»** 15.30 17.10 шактарда.

СЕНТЯБРЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Собственными стараниями»** (Индия, 2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

Видеозал: **«Герой к ужасу»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Киночыынды № 16»** 9.30, 12.50, **«Воля Вселенной»** 11.10, **«Гроза по школьной программе»** 14.30, **«Знакомство»** (2 сериялыг, Индия) 16.10, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Один момент»** (2 сериялыг) 16.30, **«Уикэнд за миллион»** 14.30, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: **«Ходжа из порта»** 10.00, **«Враг мой»** (АКШ) 14.00, 16.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕННСЕЙ» к/б: **«Враг мой»** (АКШ) 17.30, 19.30 шактарда.